

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра кримінального та кримінального процесуального права

Магістерська робота
освітній ступінь – магістр

на тему : **«ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ
І ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ
У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ УКРАЇНИ»**

*«Maintaining Law and Order, and Military Discipline
in Ukraine's Military Formations»*

Виконала: студентка 2-го року навчання,
Спеціальності 081 Право
Криштанович Анастасія Віталіївна
Керівник: Хавронюк М.І. професор
кафедри кримінального та
кримінального процесуального права,
доктор юридичних наук, професор
Рецензент: _____
Магістерська робота захищена з
оцінкою: _____
Секретар ЕК: _____
«___» _____ 2025 р.

Київ - 2025

Державне академічне доброчесність

Я Криштанович Ірина Іванівна студентка 2-го року магістратури магістерської програми за спеціальністю «Право» факультету правових наук НаУКМА підтверджую так:

- написана мною магістерська робота на тему: «Забезпечення правопорядку і військової дисципліни у військових формуваннях України» виконана в інтересах академічного доброчесності та не містить порушень, передбачених п. 3.1. Положення про академічне доброчесність здобувачів освіти у НаУКМА, зі злісною метою з ознайомлення;
- я зазначила, що маю свою роботу - це оригінал копії друкованої версії.

09.05.2025

А. Криштанович Криштанович І.В.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ ТА ДИСЦИПЛІНИ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ УКРАЇНИ	10
1.1. «Правопорядок» та «дисципліна» як правові категорії	10
1.2. Способи забезпечення правопорядку і дисципліни у військових формуваннях: теоретичний аспект	18
1.3. Нормативно-правове регулювання забезпечення дисципліни та правопорядку у військових формуваннях України	24
РОЗДІЛ 2. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ ТА ДИСЦИПЛІНИ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ УКРАЇНИ	34
2.1. Дисциплінарна відповідальність	34
2.2. Адміністративна та кримінальна відповідальність	46
2.3. Проблеми повідомлення про правопорушення та забезпечення заходів безпеки щодо осіб, які повідомляють про вчинення порушень військової дисципліни і правопорядку	53
РОЗДІЛ 3. ОРГАНИ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ: ЇХНЯ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ ТА ДИСЦИПЛІНИ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ УКРАЇНИ	61
3.1. Система військової юстиції: становлення і загальна характеристика	61
3.2. Функції і завдання органів військової юстиції та розмежування функцій між цими органами	65

	4
3.2.1. Військова служба правопорядку у ЗС України	67
3.2.2. Державне бюро розслідувань.....	71
3.2.3. Служба безпеки України	73
3.2.4. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони	74
3.3. Проблеми створення нових органів системи військової юстиції.....	77
3.3.1. Військова поліція	78
3.3.2. Військова прокуратура	80
3.3.3. Військова адвокатура	80
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Армія+	Державний вебпортал електронних публічних послуг у сфері національної безпеки і оборони «Армія+»
БЗВП	Базова загальновійськова підготовка
Велика війна	Період Російсько-української війни з 24.02.2022 до сьогодні
ВРУ	Верховна Рада України
ВС	Верховний Суд
ВСП у ЗС України	Військова служба правопорядку у Збройних силах України
ГЗН	Гендерно-зумовлене насильство
ГШ ЗС України	Генеральний штаб Збройних Сил України
ДБР	Державне бюро розслідувань
Дисциплінарний статут	Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України»
ДПСУ	Державна прикордонна служба України
ДФТГ	Добровольче формування територіальної громади
ЄКПЛ, Конвенція	Конвенція основоположних прав і свобод людини
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЗС України	Збройні Сили України
ІІЗ	Інформаційно-пропагандистське забезпечення
КК України	Кримінальний кодекс України
ККС	Касаційний кримінальний суд
КМУ	Кабінет Міністрів України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс
КСУ	Конституційний Суд України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення

ЛБЗ	Лінія бойового зіткнення
МВС України	Міністерство внутрішніх справ України
МОУ, Міноборони України	Міністерство оборони України
МПЗ	Морально-психологічне забезпечення
Наказ № 608	Наказ Міністерства оборони України № 608 від 21.11.2017 «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України»
НГУ	Національна гвардія України
ОГП	Офіс Генерального прокурора
ОПК України	Оборонно-промисловий комплекс України
ППП	Психологічна підтримка персоналу
РФ	Російська Федерація
СБУ	Служба безпеки України
Статут внутрішньої служби	Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України»
ЦОВВ	Центральний орган виконавчої влади

ВСТУП

Дисципліна – це не стільки про виконання наказів, скільки про здібність залишитися з побратимами і заради них у тих обставинах, коли інстинкти велять тікати [122].

Правопорядок та військова дисципліна займають чільне місце у процесі побудови ефективного сектору безпеки і оборони в державі. Відповідно до покладених на них завдань і функцій, військові формування є одними з гарантів забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави.

В умовах Російсько-української війни, коли сили оборони України протистоять ворогу, вони захищають принципи верховенства права, демократію та повагу до прав людини та основоположних свобод.

Поширеною є думка, що боєздатність та готовність виконувати накази старших за званням та посадою є самоціллю правопорядку і військової дисципліни. Однак таке твердження є хибним і повномасштабна війна показала, що важливою насамперед є культура війська, дух братерства/сестринства, відкритість до змін та вміння шукати нестандартні підходи і методи до управління персоналом та виконання поставлених завдань. Саме правопорядок та дисципліна шляхом підсилення мотивації, а також побудови атмосфери поваги і злагодженості у підрозділах є запорукою якісних змін у врядуванні силами оборони. Беззаперечно, такий підхід впливатиме на ефективність бойового застосування військ, однак не буде першопричиною бойових подвигів та воєнних перемог.

Актуальність роботи зумовлена тим, що в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України особливого значення набуває питання підтримання правопорядку і належної військової дисципліни у військових формуваннях, які є ключовим чинником забезпечення довіри військовослужбовців до системи управління та захисту їхніх прав.

Відповідно *предметом дослідження* є способи забезпечення правопорядку та дисципліни у військових формуваннях України та органи, які здійснюють ці функції,

а *об'єктом* – система забезпечення правопорядку та військової дисципліни у військових формуваннях України.

Метою кваліфікаційної роботи є аналіз сучасних підходів до забезпечення правопорядку і військової дисципліни у військових формуваннях України, визначення недоліків та створення рекомендацій щодо їхнього покращення.

Для досягнення поставленої мети необхідне *виконання наступних завдань*:

1. визначити поняття «військові формування», «правопорядок» та «військова дисципліна»;

2. дослідити способи забезпечення військової дисципліни і правопорядку у теоретичному та нормативно-правовому аспектах;

3. вивчити процедуру притягнення військовослужбовців до дисциплінарної, адміністративної і кримінальної відповідальності за порушення правопорядку і військової дисципліни та визначити виклики і проблеми, які виникають;

4. з'ясувати проблеми повідомлення особового складу про порушення військової дисципліни та правопорядку у військових формуваннях України;

5. окреслити процес становлення та систему військової юстиції в Україні та визначити органи в цій системі, які за своїми функціями та завданнями мають забезпечувати військову дисципліну та правопорядок у військових формуваннях;

6. ідентифікувати виклики створення нових органів системи військової юстиції в Україні та їхнє місце у забезпеченні правопорядку та військової дисципліни у військових формуваннях України;

7. сформулювати рекомендації для покращення системи забезпечення правопорядку та військової дисципліни у військових формуваннях України.

Методологічну основу кваліфікаційної роботи становить система загальнонаукових і спеціально-наукових методів, обраних відповідно до мети, завдань і предмета дослідження.

Базовим є *діалектичний метод*, що дав змогу розглядати військову дисципліну та правопорядок як динамічні правові явища, що змінюються під впливом

внутрішніх і зовнішніх факторів. У його межах застосовувалися методи *аналізу, синтезу, індукції та дедукції* для узагальнення практики, формулювання висновків і побудови логічної структури дослідження.

Системний та системно-структурний методи дозволили охарактеризувати правову модель підтримання дисципліни у військовому середовищі як цілісну систему з відповідними складниками. *Функціональний метод* сприяв з'ясуванню практичного значення інститутів дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності у підтриманні належного рівня правопорядку у військових формуваннях.

Герменевтичний метод використовувався з метою інтерпретації положень нормативно-правових актів, що регулюють військову службу загалом та забезпечення дисципліни і правопорядку зокрема, із урахуванням їхнього системного контексту та судової практики. *Формально-юридичний метод* дав можливість дослідити структуру, логіку й внутрішню узгодженість нормативно-правових актів.

Метод порівняльного правознавства був застосований для аналізу різних видів відповідальності військовослужбовців за порушення правопорядку і військової дисципліни.

Загалом обрані методи забезпечили всебічне дослідження правових засад, практичних механізмів та актуальних проблем у сфері підтримання військової дисципліни та правопорядку у військових формуваннях України.

Відповідно до поставленої мети та завдань дослідження має таку *структуру*: вступ, 3 розділи, 9 підрозділів, 7 пунктів, висновки, перелік використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ ТА ДИСЦИПЛІНИ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ УКРАЇНИ

1.1. «Правопорядок» та «дисципліна» як правові категорії

«Правопорядок» та «дисципліна» є запорукою продуманої та ефективної діяльності військової системи, особливо в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України та впровадження правового режиму воєнного стану. Для глибокого їхнього розуміння варто насамперед визначити поняття «військових формувань», які є одночасно суб'єктом та об'єктом забезпечення дисципліни та правопорядку.

Передусім, правопорядок та дисципліна мають бути дотримані всередині формувань, як об'єкту, роблячи їх середовищем, де забезпечується виконання норм та правил, і саме на них спрямовані механізми нагляду, контролю і впливу. З іншого боку, у тій частині, де командири, начальники та уповноважені посадові особи в межах формування реалізують функції щодо підтримання дисципліни, застосування заходів впливу, проведення службових розслідувань тощо, військові формування є суб'єктом правопорядку та дисципліни.

Поняття «**військове формування**» визначене статтею 1 Закону України «Про оборону України» та означає:

створену відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій [94, ст. 1]

Окрім того, звернувшись до правил формальної логіки, аналізуючи положення Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних сил України», можна зробити висновок, що поняття військового формування охоплює не лише

безпосередньо ЗС України, а й Службу зовнішньої розвідки України, Службу безпеки України, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національну гвардію України, Державну прикордонну службу України, Державну спеціальну службу транспорту, Управління державної охорони України та інші утворені відповідно до законів України структурні одиниці сил безпеки і оборони та органів спеціального призначення з правоохоронними функціями [70]. Відповідно до Закону України «Про Національну безпеку України» сектор безпеки і оборони включає в себе сили оборони до складу яких входять військові формування [91, п. 16 ч. 1 ст. 1], а, отже, співвідносяться між собою як «загальне-окреме».

Аналізуючи **загальні обов'язкові ознаки** військових формувань, П. В. Ясиновський наголошує на наявності «єдиного керівництва в такій сукупності як сектор безпеки і оборони» [120, с. 62], однак, ця теза є суперечливою. Відповідно до пункту 17 частини 1 статті 106 Конституції України Президент України є Верховним Головнокомандувачем ЗС України [19]. Водночас під час періоду воєнного стану він може приймати рішення про використання ЗС України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань [19, п. 19 ч. 1 ст. 106]. Дійсно, всі військові формування мають підпорядковуватись державі та відповідно створюватись на основі національних нормативно-правових актів. Однак вимога єдиного керівництва сектором безпеки і оборони є радше помилковою. Поза тим, що відповідно до «Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони» основні завдання щодо оборонного планування покладається на Міноборони України та Апарат ГШ ЗС України [82], все ж, організаційне управління такими військовими формуваннями як НГУ та ДПСУ покладатиметься на МВС України [76]. Натомість замість принципу єдиного керівництва, варто відзначити принцип єдиноначальності у військових формуваннях [103, ст. 28], який покладає неабиякий обов'язок та відповідальність на

командирів (начальників) та забезпечує оперативну гнучкість задля досягнення мети держави.

Іншими двома загальними обов'язковими ознаками військових формувань П. В. Ясиновський визначає: законодавче закріплення, а саме створення таких формувань виключно в порядку визначеному законом, та функціональну мету, яка полягає у діяльності спрямованій на захист держави від зовнішніх і внутрішніх загроз [116, с. 62].

Виходячи з визначення поняття «військове формування», наведеного у законодавстві, можна виокремити його **основні родові ознаки**. По-перше, такі формування створюються виключно на підставі норм законодавства України. По-друге, у їхній структурі обов'язково передбачено органи управління, що здійснюють керівництво відповідними з'єднаннями та частинами. По-третє, основу особового складу цих формувань становлять військовослужбовці. По-четверте, метою функціонування таких структур є забезпечення оборони держави, охорона її суверенітету, незалежності, національних інтересів, територіальної цілісності й недоторканності, особливо у разі загрози або фактичної збройної агресії.

Основні видові ознаки своєю чергою притаманні кожному окремому типу військових формувань і відображають їхнє специфічне функціональне призначення, місце та роль у системі сектору безпеки й оборони. Ці ознаки закріплюються або впливають із положень Конституції України, а також спеціальних законів, таких як Закон України «Про Збройні Сили України» [86], Закон України «Про Службу безпеки України» [102], Закон України «Про Національну гвардію України» [92], Закон України «Про Державну прикордонну службу» [66] тощо. Саме завдяки видовим ознакам можна виокремити й охарактеризувати особливості кожного різновиду військових формувань.

Для подальшого розгляду необхідно звернутися до ключових понять, що лежать в основі правової діяльності військових формувань, зокрема до зв'язку між

правопорядком та дисципліною, які є основними принципами ефективного функціонування військової системи.

Терміни «правопорядок» та «дисципліна» у літературі нерідко пов'язують із поняттям «законності», що є стрижнем функціонування правоохоронної діяльності. Наприклад, на думку А. Ф. Крижанівського досягнення правопорядку можливе лише у випадку застосування принципу законності на практиці [65, с. 78-80].

Принцип законності є об'єктом численних наукових досліджень, зокрема у сфері забезпечення верховенства права, та є одним із елементів демократичного розвитку інститутів права і забезпечення правовладдя [44, п. 63]. Великий тлумачний словник української мови визначає «законність» як «неухильне додержання закону» [7, с. 397], однак таке розуміння відображає виключно позитивістський підхід, не беручи до уваги глибше розуміння природного та гуманного права.

Сучасний розвиток правової свідомості має спонукати не просто до узаконення будь-яких норм та правил, санкціонованих державою, а виходити з розуміння, людиноцентричного устрою, де права та основоположні свободи людини є фундаментальною цінністю усієї правової системи. Виходячи з переконання, що законність є правозаконністю, варто наголосити на її відповідності духові права. Такий підхід вимагає наявності певних суспільних, політичних та ідеологічних передумов [456, с. 4], серед них і зміна вектору соціальної думки та прихід до парадигми в якій існує високий рівень правової культури та потреби забезпечення справедливості. Як результат, саме діяльність посадових осіб та органів державної влади, яка ґрунтується на правовій законності, є запорукою справедливого, постійного, сталого та непорушного правового порядку [25, с. 55-57].

Такий підхід знайшов своє відображення і у визначенні «**правопорядку**», запропонованому Н. М. Крестовською та Л. Г. Матвєєвою. Це поняття визначається науковицями як сталий та стійкий правовий режим правової реальності, що досягається на основі права [24, с. 496]. Таку думку поділяє також П. М. Рабінович, стверджуючи, що «правопорядок» – це стан упорядкованості та організованості

суспільних відносин, заснований на законності [109, с. 139]. Водночас існує думка, що «правопорядок» виражається передусім у правомірній поведінці учасників правовідносин та є своєрідним порядком суспільних відносин, який був створений на основі втілення ідей і принципів законності [2, с. 122]. Наостанок «правопорядок» визначають також як фактичний стан правового життя суспільства, якому притаманна внутрішня узгодженість, впорядкованість системи правових відносин, які ґрунтуються на законності та свободі і відповідальності всіх суб'єктів права [113, с. 140, 143-144]. Спільним для всіх вищезазначених визначень є звернення до принципу законності, який має слугувати своєрідною рамкою будь-яких дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень задля гармонійного функціонування елементів системи. Втім, варто зауважити, такі визначення ґрунтуються на виключно загальних та теоретичних засадах і припущеннях того, як мають працювати органи державної влади. У цьому випадку, доцільним буде зосередитись на конкретних правовідносинах, де має забезпечуватись правопорядок, та взяти до уваги специфічний контекст проходження громадянами військової служби. Окрім того, доцільно відійти від радянського підходу узагальнення дій та бездіяльності, покладаючи відповідальність на групу людей, не беручи до уваги індивідуальні особливості правосвідомості окремих людей, які беззаперечно впливатимуть на дотримання правопорядку та способи його забезпечення в малих соціальних групах, як-от окремі підрозділи військових формувань. На мою думку, бачення правопорядку як загальнодержавного устрою призводить до зайвої колективізації суспільства та не дозволяє враховувати конкретні виклики та особливості окремих категорій людей або елементів системи, її ієрархічного устрою та правової культури.

Для кращого розуміння терміну «правопорядок» та його специфіки варто звернутись до поняття «дисципліна», яке є складником забезпечення правового функціонування військових формувань. Ці поняття співвідносяться як загальне та окреме, тож без дотримання одного – неможливе забезпечення іншого.

У наукових працях найчастіше аналізу піддається саме дисципліна праці, яка хоча і пов'язана із військовою дисципліною, однак неповно відображає специфіку правових зносин військовослужбовців та їхніх безпосередніх та прямих командирів (начальників) і держави. Як зазначає П. П. Богуцький, військова дисципліна виступає основою формування військового правопорядку, а її рівень слугує ключовим індикатором для оцінки його стану. Своєю чергою, військовий правопорядок є складовою національного правопорядку та інтегрує результати правового регулювання у сфері оборони [3, с. 149].

За загальним правилом «дисципліну» (лат. *disciplina*) варто розуміти як «твердо встановлений порядок» [7, с. 300]. На думку М. М. Пендюри, дисципліна – це «свідоме додержання встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки у державному і суспільному житті» [50, с. 215-217]. Аналогічні визначення також пропонують Г. П. Середа та С. Г. Стеценко [113, с. 142]. Натомість Д. А. Гавриленко пропонує ширше визначення терміну «дисципліна» визначаючи його як «певний порядок поведінки людей, що склався у суспільстві та відповідає нормам права, моралі, вимогам тієї чи іншої організації, а також обов'язкове дотримання встановленого порядку, правил усіма членами будь-якого колективу» [10, с. 52-60]. Визначення наведене О. І. Гарасимовим визначає дисципліну як «встановлений нормами права порядок взаємовідносин учасників суспільних відносин, що визначає процедурні елементи реалізації останніми своїх прав та виконання ними ж обов'язків у процесі сумісної діяльності в тій чи іншій сфері суспільного виробництва» [11, с. 141-142].

Врешті, О. Ф. Скакун виділяє такі обов'язкові складники дисципліни: 1) вимоги суспільства до окремих осіб і колективів; 2) відповідність соціальної поведінки людини інтересам суспільства, законності, правовій культурі [114, с. 459-461].

Наголос на свідомості підкреслює відповідальність кожного окремого суб'єкту правовідносин та їхнє особисте моральне переконання та відповідний вибір дотримуватись правил, навіть якщо вони визначені на рівні суспільного договору та

не санкціоновані державою. Відповідно, дисципліна є не лише правовим, а й соціальним чинником, який може відрізнятися у різних людей з огляду на різне виховання, культуру, релігію та навіть стереотипи, нав'язані суспільством. Хоча особиста (індивідуальна) дисципліна не є предметом дослідження, все ж, з огляду на природно-правову сутність правовідносин, особисті якості та духовні орієнтири безсумнівно впливають на соціальну динаміку та відповідно на прийняття права у суспільстві та його застосування. Отже, дисципліна встановлюється не лише законами та нормозастосовними актами (статутами, кодексами, порядками та наказами), а й іншими нормами: соціальними, культурними та моральними.

Окрім того, як вже зазначалося вище, особливості забезпечення дисципліни відрізнятимуться від конкретних правовідносин, де вона має бути забезпечена. Специфічне регулювання та порядок проходження громадянами військової служби та адміністративно-правовий статус військовослужбовців накладає свій відбиток на правовому розумінні, тлумаченні та застосуванні цього терміну. З огляду на вищезазначене, військова дисципліна впливає не лише на функціонування загальної системи військової служби, а й на застосування державою військових формувань під час безпосереднього ведення бойових дій [8, с. 56].

Наостанок, аналізуючи поняття «військова дисципліна», варто звернутися до визначення запропонованого статтею 1 Дисциплінарного статуту «військова дисципліна – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України» [67, ст. 1].

До того ж, В. Ф. Залужний наголошує на окремих аспектах, які в цілому сприяють розумінню цього поняття через призму військового лідерства та менеджменту військовими формуваннями в Україні. Серед них: 1) управління військовими формуваннями; 2) забезпечення боєздатності війська; 3) досягнення цілі та результату виховної роботи з особовим складом [14, с. 304]. Однак, на мою думку, такий підхід зводить мету забезпечення дисципліни виключно до застосування

військових формувань, зокрема в аспекті бойових дій. Водночас дисципліна, у першу чергу, є покликаною для забезпечення добробуту військовослужбовців на службі та поваги до їхніх основоположних прав та свобод людини. Дисципліна є засобом врегулювання соціальних стосунків і хоча впливає на фактичну боєготовність сил безпеки і оборони, істинним її покликанням є забезпечення рівності, недопущення дискримінації, протидія правопорушенням та загальне сприяння дієвості складної та розгалуженої системи військової ієрархії та командування.

Враховуючи сучасний склад військових формувань України, більшою частиною яких наразі є в минулому цивільні особи без попереднього досвіду військової служби [30], можна припустити, що усталена «військова культура», яка формувалася в Україні ще до відновлення незалежності вже не є таким потужним чинником впливу на поведінку та взаємовідносини особового складу. Хоча представники «іншого покоління» військовослужбовців вважають це радше недоліком, який приносить розбрат у систему підпорядкованості та беззастережного виконання наказів, ймовірно, це навпаки є можливістю покращення системи. Наявність розумного сумніву щодо правильності тих чи інших дій командування не має підривати авторитет старших командирів (начальників), а навпаки мотивувати їх розвиватися та підвищувати свою кваліфікацію, аби переоцінювати ситуацію, враховувати сучасні реалії, шукати більш оригінальні та нестандартні способи виконання поставлених завдань. Натомість повага та врахування думок та ідей осіб рядового та сержантського складу сприятиме їхньому розвитку та продуктивності. Таким чином, «сліпа покора» є ворогом прогресу в час, коли ситуація потребує швидкого та якісного розвитку та поповнення людського ресурсу задля виконання поставлених завдань.

Брак людиноцентричного підходу до тлумачення військової дисципліни екстраполює на ці правовідносини радянський підхід до військових формувань як до об'єкта, радше ніж до бачення кожної окремої людини, як суб'єкта специфічних

правовідносин. Останні характеризуються чіткою ієрархією, необхідністю виконання наказів старших за званням чи посадою та загальними правомірними обмеженнями соціальних та політичних прав військовослужбовців.

Хоча поняття законності дещо видозмінилось з часом через призму верховенства права, правопорядок та дисципліна все ще розглядаються національними дослідниками достатньо позитивістсько, що напряду впливає та безпосереднє функціонування сил безпеки і оборони в Україні. Підсумовуючи, варто розмежовувати правопорядок та дисципліну як загальне та окреме – без забезпечення дисципліни неможливе дотримання правопорядку у війську. Водночас основними завданнями цих понять є створення гуманної та дієвої системи, що насамперед поважає основоположні права та свободи людей, беручи до уваги різні культурні, соціальні та моральні чинники.

Поза тим, що бойове застосування військових формувань є безперечно важливим в умовах Російсько-української війни, все ж, діяльність будь-якої армії має ґрунтуватись на демократичних цінностях, а правопорядок та дисципліна мають бути рушіями побудови передової армії, що дбає про свій особовий склад та його добробут.

1.2. Способи забезпечення правопорядку і дисципліни у військових формуваннях: теоретичний аспект

За загальним правилом, науковці наголошують, що першочерговою метою дисципліни та правопорядку є забезпечення боєготовності окремих підрозділів військових формувань задля виконання їхніх функцій із захисту суверенітету та державної цілісності України [14, с. 299].

Однак, в умовах чіткої ієрархії та дотримання принципу єдиноначальності, правопорядок та дисципліна є гарантіями поваги до прав та свобод людини у закритій системі військової служби. Такий підхід не дозволяє командирам

(начальникам) застосовувати неправомірні заходи негативного впливу на своїх підлеглих та сприяє знищенню культури «дідівщини», яка була популярною за часів радянської армії. Наостанок функції та специфіка врядування військових формувань, які входять до сил оборони можуть різнитися. Водночас саме створення культури взаємоповаги та неухильного дотримання законних наказів старших за званням та посадою сприяє виконанню поставлених перед ними завдань та недопущення поведінки негідної звання «військовослужбовця».

До прикладу, В. Ф. Залужний відзначає такі функції військової дисципліни:

- організаційно-адміністративна;
- забезпечувальна;
- відновлювальна;
- виховна;
- каральна;
- методична;
- контрольна;
- інформаційна [14, с. 304].

На думку В. Ф. Залужного, організаційно-адміністративна роль військової дисципліни полягає в застосуванні управлінських методів і прийомів, що забезпечують максимальну ефективність військових формувань, відповідальних за оборону держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності [14, с. 304]. Однак такі управлінські методи мають бути застосовані, окрім фактичного ведення бойових дій, ще й задля правильного навчання, включно з правовою просвітою військовослужбовців щодо їхніх прав та обов'язків, забезпеченням матеріально-технічного забезпечення необхідного для несення військової служби та неухильного виконання законних наказів.

Такий людиноцентричний підхід до врядування силами оборони дозволяє виключити забезпечувальну функцію, яка є надмірно позитивістською та віддзеркалює радянську практику керування військовими формуваннями.

У цьому контексті метою організаційно-адміністративної ролі військової дисципліни має слугувати найвищий рівень злагодження військових формувань, культури доброчесності та справедливості, а також підсилення бойового духу та мотивації шляхом забезпечення добробуту та свободи від фізичного та психологічного насилля кожного окремого військовослужбовця. Таким чином, це сприятиме загальній ефективності та готовності до виконання поставлених перед військовими формуваннями завдань, зокрема бойових.

Також варто об'єднати методичну, виховну та інформаційну функції військової дисципліни. В. Ф. Залужний, стверджує, що методична функція полягає у «реалізаці[і] ефективних прийомів і методів забезпечення дисципліни у підрозділах ЗСУ, вивчення та розповсюдження передового досвіду з цих питань» [14, с. 304-305]. Однак такий підхід загалом має бути наскрізним у процесі дотримання та забезпечення дисципліни, і його окреслення як окремої ролі є недоцільним. Вивчення та застосування ефективних прийомів на основі передового досвіду є запорукою розвитку сил оборони України, виконання таких дій має бути обов'язковим під час організаційної діяльності військовослужбовців. Водночас виховна та інформаційна ролі мають збалансовано поєднуватись між собою, оскільки неможливо якісно підготувати особовий склад без попереднього його інформування про його функції, завдання, права, обов'язки та специфіку діяльності.

Додатково, не варто виділяти окрему контрольну функцію, оскільки нагляд та спостереження є складовою організаційно-адміністративної функції і таке штучне розгалуження лише сприяє створенню культури недовіри та страху у й без того закритій системі.

Насамкінець В. Ф. Залужним було виділено відновлювальну та каральну функції військової дисципліни. На думку останнього, відновлювальна функція проявляється виключно через відбудову суспільного порядку через інститут дисциплінарної влади. Він же й покликаний здійснювати каральну функцію через притягнення правопорушників до дисциплінарної відповідальності шляхом

накладення дисциплінарних стягнень [14, с. 305]. Однак, особливо у випадках насильства в окремих підрозділах військових формувань, першочерговою функцією дисципліни є відновлення справедливості та добробуту військовослужбовців, які постраждали від неправомірних дій побратимів чи посестер. Натомість основною метою дисциплінарної відповідальності є виправлення порушника та забезпечення неповторюваності неправомірної поведінки. Основний фокус на правопорядку як самоцілі та покаранні правопорушників замість їхнього виправлення створює хибний вектор розвитку та врядування військовими формуваннями.

З огляду на вищезазначене, можна виокремити такі основні функції військової дисципліни:

- **етико-моральна** – виховання духу братерства/сестринства для злагодження особового складу та підвищення культури поваги до прав людини і основоположних свобод, недопущення приниження та інших форм психологічного і фізичного насильства;

- **організаційно-адміністративна** – нагляд та урядування військовими формуваннями з метою забезпечення їхнього ефективного функціонування;

- **інформаційно-виховна** – правова просвіта та інформування військовослужбовців підрозділів військових формувань щодо їхніх функцій, прав та обов'язків;

- **відновлювальна** – притягнення до відповідальності за військові правопорушення з використанням інституту дисциплінарної влади з метою відновлення справедливості.

Такі функції безпосередньо впливатимуть на способи забезпечення правопорядку та дисципліни у військових формуваннях України.

Одним із таких способів може бути створення загальної стратегії розвитку та виховання громадянської активності [22, с. 72]. Загальне підвищення правової свідомості суспільства прямо впливатиме на забезпечення правопорядку та дисципліни у військових формуваннях, які, особливо в умовах Великої війни,

відображають абсолютно різноманітний зріз населення. Окрім того, робота над інформаційно-виховною складовою дисципліни має розпочинатись ще на моменті БЗВП. У цьому аспекті також варто враховувати причинно-наслідковий зв'язок між морально-психологічним станом військовослужбовця та його поведінкою. У разі наявності психічних розладів, надмірного рівня стресу або загального невдоволення, такі фактори можуть стати детермінантами порушення правопорядку та дисципліни й інколи призводити до насильницьких тенденцій серед особового складу [22, с. 73]. Навчальні програми для військовослужбовців мають містити не лише основи права, а й розкривати тему турботи про свій психо-емоційний стан, практики заспокоєння та самоконтролю. Окрім того, таке навчання не має зупинятись на моменті виходу із навчального центру. Постійне підвищення кваліфікації, розвиток професійних навичок, участь у сержантських та офіцерських курсах, мають сприяти розвитку поваги до дисципліни та правопорядку, утверджувати відчуття відповідальності та сприяти мотивації військовослужбовців розвиватися, що позитивно впливатиме на атмосферу на службі загалом.

Водночас професійне навчання командирів (начальників) є одним із визначних способів забезпечення правопорядку та дисципліни, адже саме вони мають бути не лише гарантами забезпечення прав військовослужбовців, а й бути прикладом у колективі. Від їхніх персональних та професійних якостей залежатиме культура у підрозділі та рівень дотримання правових та етичних норм. Саме командир, завдяки своєму лідерству, формує середовище, в якому законність, взаємоповага та дисципліна стають невід'ємними складовими щоденної служби.

Окрім того, нормативно-правове регулювання, яке визначає обсяг прав та обов'язків командира має бути чітким, але й гнучким. Такий підхід має слугувати превентивним механізмом порушення правопорядку самими командирами (начальниками) та застосування ними неправомірних заходів негативного впливу до свої підлеглих або ж культивуванню культури принижень та страждань. Поза тим, така правова рамка також не має надмірно обмежувати командирів, однак, надавати

їм інструменти для відновлення справедливості та розвитку духу братерства у військових формуваннях.

Безпосередні та прямі командири (начальники) також мають мати дисциплінарну владу щодо свого особового складу. Така влада має включати зокрема заохочувальні заходи: відзнаки та нагороди. Процедура заохочень може позитивно впливати на виховний процес та сприяти дисциплінованості особового складу та зменшувати ризики порушення правопорядку. Чесна та прозора система нагород підвищуватиме мотивацію та сприятиме бажанню військовослужбовців розвиватись.

Отже, вищезазначені засоби є такими, що забезпечують профілактику та попередження дій та бездіяльності, які можуть підривати правопорядок у військових формуваннях. Н. Ю. Кантор зазначає, що термін «превенція» вміщає в себе попередження, профілактику та припинення і є важливим чинником у контексті запобігання правопорушень [16, с. 42-43; 17, с. 81].

Так, О. В. Коба також наголошує на необхідності створення адміністративно-правового механізму, який передбачає існування відповідних правових заборон та норм, які сприятимуть недопущенню порушень дисципліни та правопорядку [17, с. 83].

Звісно, інститут дисциплінарної відповідальності є інструментом оприявлення таких нормативних заборон та не виключає можливості застосування адміністративних стягнень у випадках порушення дисципліни та правопорядку. Водночас система має відповідати принципам рівності та недискримінації. Ба більше, у таких випадках не допускається вибірковість відповідальності, іншими словами, стандарти щодо вимог для накладення дисциплінарних стягнень мають дотримуватись не залежно від звання та посади військовослужбовця, який вчинив дисциплінарний проступок.

1.3. Нормативно-правове регулювання забезпечення дисципліни та правопорядку у військових формуваннях України

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють забезпечення дисципліни та правопорядку у військових формуваннях України є Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних сил України» та Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України».

Сукупність дій і заходів, спрямованих на організацію щоденної діяльності військової частини, її підрозділів і особового складу є внутрішньою службою [103, ст. 5] Її мета – це підтримання дисципліни та морально-психологічного стану особового складу, що є запорукою постійної бойової готовності, належної підготовки та навчання, збереження здоров'я військовослужбовців та виконання інших поставлених завдань [103, ст. 6].

Саме Дисциплінарний статут визначає шляхи та способи досягнення військової дисципліни. Серед них можна виокремити наступні:

- **промотування** патріотичного та морально-психологічного виховання;
- **забезпечення** особистої відповідальності особового складу за дотримання Конституції та законів України;
- **формування** правової культури, зміцнення військового товариства та дотримання ввічливості і військового етикету
- **створення** осередку нульової толерантності до приниження, нелюдського чи такого, що принижує гідність військовослужбовця поводження з боку командирів (начальників) або побратимів/посестер;
- **дотримання** принципу справедливості та підтримання правопорядку;
- **забезпечення** особового складу необхідними матеріально-технічними засобами [67, ст.ст. 4-5].

Основна відповідальність за дотримання дисципліни у підрозділі покладається на командира [67, ч. 1 ст. 5], однак, обов'язком кожного військовослужбовця є

сприяння командирові у підтримці правопорядку та дисципліни [67, ч. 5 ст. 5]. Водночас відповідно до принципу єдиноначальності, саме командир є відповідальним перед державою за дотримання норм та правил, визначених Конституцією України, законами України та іншими нормативно-правовими актами, серед підпорядкованого йому особового складу підрозділу [103, ст. 58].

Перш за все, варто наголосити, що командир має бути прикладом добропорядності та взірцем належного виконання правил встановлених статутами [103, ст. 59], а також лідером колективу. Законодавством передбачені деякі методи забезпечення дисципліни, які не пов'язані із припиненням правопорушень або притягненням до відповідальності за скоєння дисциплінарних проступків.

Указ Президента України «Про Концепцію виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України» вводить термін «виховна робота у Збройних Силах та інших військових формуваннях України». До виховної роботи належить також зміцнення військової дисципліни [88, п. 2], що складається з:

- морально-психологічного забезпечення;
- інформаційно-пропагандистського забезпечення;
- культурно-виховної, просвітницької і військово-соціальної роботи [88, п. 3].

Отже, морально-психологічне забезпечення є одним із нормативно врегульованих способів забезпечення дисципліни та правопорядку у військових формуваннях. Постанова КМУ № 1234 від 29.10.2024 «Про затвердження порядку речового, медичного, психологічного та соціального забезпечення військовослужбовців з урахуванням потреб жінок і чоловіків» визначає, що:

психологічним забезпеченням вважається цілеспрямована діяльність органів військового управління, командувачів, командирів (начальників), службових осіб структур морально-психологічного забезпечення та інших суб'єктів забезпечення з метою психологічного відбору, формування, підтримання і відновлення в особового складу військ (сил) психологічної готовності до виконання завдань, емоційно-вольової стійкості до негативних психологічних чинників у будь-яких

умовах обстановки, зниження психогенних втрат та збереження психічного здоров'я військовослужбовців [85, ч. 10].

Ця Постанова встановлює порядок здійснення МПЗ у ЗС України та інших військових формуваннях України та передбачає створення відповідних підрозділів для виконання цієї функції [85, ч.ч. 1, 12]. До прикладу, у ЗС України діє Центр психологічної підтримки персоналу, окрім того в ДПСУ та НГУ є окремі накази, які регулюють психологічне забезпечення у цих військових формуваннях [84; 77].

Щодо ППП, то наразі відомо, що на виконання спільної директиви Міністра оборони України та Головнокомандувача Збройних Сил України від 10 червня 2024 року № Д-321/62/дск «Про проведення додаткових організаційних заходів у Збройних Силах України в 2024 році» [99] Центр МПЗ ЗС України з 23 серпня 2024 року переформовано у Центр ППП ЗС України [118]. Оскільки цей документ є «для службового користування», то наразі неможливо проаналізувати особливості та повноваження новоствореного органу. Водночас чинним залишається Наказ МОУ № 278/нм від 02.05.2024 «Про затвердження Положення про Управління психологічного забезпечення» [79]. Цим документом на Начальника Управління психологічного забезпечення покладається контроль стану дисципліни та повноваження щодо вжиття заходів задля її покращення [79, п. 19 ч. 1 розд. VI]. Окрім того, йому надається відповідна дисциплінарна влада, яка передбачена Дисциплінарним статутом ЗС України [79, п. 4 ст. 12 розд. VI].

Наказом МВС України від 09.03.2021 № 179 «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній прикордонній службі України» встановлюється необхідність проведення експрес-діагностики з особовим складом, який допустив порушення військової дисципліни, або підозрюється в його вчиненні [84, абз. 4 п. 3 ч. 4]. Окрім того, Наказ передбачає перевірку соціально-психологічного клімату, одним з етапів якого є ознайомлення зі станом військової дисципліни у підрозділі. Натомість з особами, які систематично порушують військову дисципліну, мають низькі показники в оперативно-службовій

діяльності та навчанні, професійній, бойовій та спеціальній підготовці проводять психопрофілактику за службово-дисциплінарним напрямком [84, абз. 2 п. 5 ч. 6]. Такі особи зараховуються до групи індивідуальної соціально-психологічної допомоги [84, п. 1 ч. 6].

Аналогічна система побудована у НГУ. Наказ МВС України № 1285 від 08.12.2016 «Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України» передбачає проведення експрес-діагностики осіб які допустили або вчинили дисциплінарний проступок [77, абз. 4 п. 4. ч. 6 розд. VII]. З метою ефективного здійснення заходів спеціалізованої психологічної допомоги створюється група посиленої психологічної уваги, до її складу зараховуються військовослужбовці, які мають схильність до порушень військової дисципліни, відхилення від загальноприйнятих норм поведінки на службі та в побуті [77, п. 8 ч. 6, п. 5 ч. 10 розд. VII].

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що у військових формуваннях є інфраструктура надання первинної психологічної підтримки та морально-психологічного забезпечення, метою яких є посилення військової дисципліни та правопорядку. Однак наразі не відома дієвість таких структурних підрозділів, особливо враховуючи значну реструктуризацію у ЗС України.

Виховна робота з особовим складом включає також інформаційно-пропагандистське забезпечення [88, п. 3]. Такий підхід покликаний сприяти гуманітарному та соціальному розвитку особового складу, основним принципом яких є верховенство права, законність і гуманність, повага до людини, її конституційних прав і свобод [88, п. 5]. Відповідно до Указу Президента України № 28/2004 від 2.01.2004 «Про Концепцію гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України» на ГШ ЗС України покладається обов'язок щодо організації ППЗ, культурно-виховної та просвітницької роботи у військових формуваннях [89, п. 12]. Натомість загальне керівництво покладається на командирів (начальників) [89, п. 14].

Важливим елементом виховної роботи є також навчання особового складу. Закон України «Про військовий обов'язок та військову службу» передбачає проходження громадянами України базової загальновійськової підготовки [61, ст. 52]. До «Програми базової загальновійськової підготовки (для підготовки мобілізаційних ресурсів)» затвердженої Головнокомандувачем ЗС України входить також блок правової просвіти та норм та принципів міжнародного гуманітарного права [106]. Отже, попри вивчення законів та звичаїв війни, рекрути так само мають можливість здобути знання щодо правового регулювання порядку проходження громадянами військової служби та ознайомитися зі статутами ЗС України. Однак постає питання щодо достатності такої просвіти для всецілого забезпечення правопорядку та дисципліни у військових формуваннях, враховуючи, що 5-им виданням Програми кількість годин для правової підготовки та вивчення статутів ЗС України була значно скорочена [120]. Зрозумілою є логіка, що в умовах Великої війни пріоритет надаватиметься практичним аспектам ведення бойових дій. Однак з огляду на те, що лави військових формувань все більше наповнюються людьми, які не були кадровими військовими та мають виключно цивільний досвід, все ж, такий підхід створює виклики щодо функціонування військової системи та забезпечення правопорядку та дисципліни в ній. До того ж, таке навчання не передбачає тем щодо порядку оскарження дій чи бездіяльності командирів (начальників), а також захисту своїх прав та свобод.

Особливої уваги потребує професійна підготовка офіцерів та сержантського складу, адже саме вони є ключовими фігурами у формуванні дисципліни, дотриманні правового порядку та реалізації принципів гуманного ставлення до підлеглих. Сержантський склад сил оборони має бути взірцем для рядового складу щодо дотримання дисципліни та стандартів поведінки [74, п. 4.3.]. Окрім того, дисциплінованість є фактором, який безпосередньо впливає на результат управлінської діяльності командирів різних ланок [43, с. 99]. Наявні програми підготовки та підвищення кваліфікації, як правило, зосереджені на тактичній,

оперативній і технічній складовій [107; 108], натомість блоки з військової етики, міжнародного гуманітарного права, механізмів запобігання зловживанням владою, відповідальності за незаконні накази, а також захисту прав військовослужбовців часто залишаються або формальними, або поверховими. В умовах масштабного залучення резервістів, добровольців та мобілізованих осіб, офіцерський та сержантський корпус потребує не лише вдосконалення лідерських якостей, а й системного розуміння правових засад військової служби. Інакше навіть найкращі зусилля правової підготовки рекрутів будуть нівельовані некомпетентністю чи авторитарними підходами командного складу.

Ще одним нормативно передбаченим способом дотримання дисципліни та правопорядку є заохочення. Відповідно до Дисциплінарного статуту заохочення підлеглих військовослужбовців за старанність, розумну ініціативу та сумлінне виконання службових обов'язків є не просто можливістю, а обов'язком командира [67, п. 2 ст. 13]. Статут передбачає різні види заохочення серед яких, окрім державних нагород та відомчих відзнак, є також дострокове зняття накладеного дисциплінарного стягнення, додаткова відпустка та грошова премія [67, ст. 15]. Такі заохочення дійсно можуть сприяти покращенню морально-психологічного стану та створювати додаткову мотивацію, що позитивно впливатиме на дисципліну у підрозділі.

Попри попередження порушення військової дисципліни, командири також мають припиняти будь-яку протиправну поведінку особового складу. Вони мають право віддати підлеглому розпорядження щодо вчинення дій, необхідних для відновлення дисципліни, а в окремих ситуаціях – затримати його або навіть використати зброю з метою припинення правопорушення, діючи при цьому в межах чинного законодавства. Наприклад, у випадках непокори чи опору з боку підлеглого, командир зобов'язаний використати всі заходи примусу, передбачені статутами. У визначених ситуаціях він має право здійснити затримання порушника. Якщо військовослужбовець вчиняє або вже вчинив правопорушення, пов'язане з

непокорю, опором, погрозами начальнику, насильством, самовільним залишенням частини чи дезертирством, командир повинен затримати його і передати уповноваженій посадовій особі. У період воєнного стану чи особливого періоду, під час затримання допускається застосування фізичної сили або спеціальних засобів, а в умовах бою – навіть зброї, за умови, що це не спричинить смерті затриманого. Якщо ситуація дозволяє, перед використанням фізичної сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї командир (начальник) зобов'язаний попередити про це особу – словесно або пострілом угору [103, ст. 21-1; 67, ст. 6].

У разі невиконання або неналежного виконання військовослужбовцями своїх завдань, командир повинен нагадати військовослужбовцю про його обов'язки [67, ст. 45]. Також можливе обговорення дій чи бездіяльності військовослужбовця задля соціального впливу на порушника. Таке обговорення може відбуватися на зборах рядового, сержантського або офіцерського складу, залежно від звання суб'єкта правопорушення. Однак такі збори несуть для командирів виключно рекомендаційний характер [67, ст. 46]. У разі потреби, командир також уповноважений накладати дисциплінарне стягнення і це є його дискрецією [67, ст. 45] (*див. підрозділ 2.1.*).

Наостанок усі ці фактори впливатимуть на особисте професійне оцінювання військовослужбовців. Один із ключових механізмів управління особовим складом у ЗС України – це атестування, яке слугує інструментом оцінювання професійних, кваліфікаційних та морально-психологічних якостей військовослужбовців [72, розд. VII]. Вона відіграє важливу роль у системі кадрового менеджменту, оскільки результати атестування стають підґрунтям для ухвалення подальших управлінських рішень.

Атестування охоплює два основних напрями – комплексне оцінювання та періодичну атестацію [72, п. 7.1]. Комплексне оцінювання включає щорічну оцінку службової діяльності, яку здійснює безпосередній командир (начальник) за підсумками року [72, абз. 2 п. 7.1], та незалежне оцінювання, що проводиться

представниками Головної інспекції МОУ з метою отримання об'єктивного відображення результативності діяльності як окремих військовослужбовців, так і цілих підрозділів [72, абз. 3 п. 7.1].

Періодична атестація застосовується в ситуаціях, пов'язаних із завершенням контракту, досягненням граничного віку, переведенням, завершенням навчання тощо [72, п. 7.6]. За її результатами складається документ – оцінна карта, що фіксує рівень професійної придатності – від службової характеристики до відгуку або нагородного листа [72, п. 7.7]. Усі ці процедури забезпечують обґрунтованість і прозорість кадрових рішень у системі військового управління.

В умовах особливого періоду щорічне оцінювання військовослужбовців, які виконують бойові завдання, здійснюється у спрощеному форматі шляхом складання скороченої оцінної картки [72, п. 7.14]. Ця процедура охоплює спостереження, аналіз та оцінку службової діяльності за визначеними критеріями й проводиться безпосереднім начальником до 30 листопада поточного року [72, пп. 3.3, 7.5.]. Щодо військовослужбовців, які перебувають у районах бойових дій, оцінювання відбувається після завершення виконання завдань і за наявності відповідних умов.

Разом з тим, у період дії воєнного стану повноцінні заходи атестування, як правило, не проводяться, що обумовлено складністю організації таких процесів у бойових умовах.

З огляду на вищезазначене варто зробити висновок, що чинне нормативно-правове регулювання військової дисципліни та правопорядку у військових формуваннях України містить низку способів та засобів для спонукання особового складу дотримуватись визначених законодавством норм та правил. Такий перелік включає навчання, морально-психологічну підтримку, застосування заохочень та стягнень, а також регулярне оцінювання особового складу. Беззаперечно в умовах Великої війни деякі з цих заходів можуть бути застосовані не в повній мірі, однак прямі або безпосередні командири (начальники) у межах своїх

повноважень мають докладати зусиль, аби дбати про своїх підлеглих та спонукати їх до удосконалення, використовуючи цілий спектр можливих заходів.

Військові формування України є структурними елементами сектору безпеки і оборони, які безпосередньо передбачені чинним законодавством. До їхнього складу входять військові частини, установи та об'єднання, у яких проходять військову службу особи, наділені статусом військовослужбовців. Правові засади проходження служби в таких формуваннях визначаються спеціальними нормативно-правовими актами, зокрема Статутом внутрішньої служби та Дисциплінарним статутом.

До військових формувань в Україні належать: ЗС України, Служба зовнішньої розвідки України, Служба безпеки України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Державна спеціальна служба транспорту, Управління державної охорони України та інші утворені відповідно до законів України структурні одиниці сил безпеки і оборони та органів спеціального призначення з правоохоронними функціями.

Поняття «правопорядок» і «дисципліна» у військовій сфері тісно пов'язані з принципом законності, що становить фундамент ефективного функціонування будь-якої правової системи. Однак сучасне розуміння цих термінів має виходити за межі вузького позитивістського підходу, спираючись на ідеї верховенства права, людиноцентричності та правової культури. Військова дисципліна є не лише механізмом забезпечення належного виконання наказів чи дотримання службового порядку, але й важливим елементом соціальної взаємодії, що впливає на моральний клімат у військових колективах та визначає якість взаємин між командуванням і підлеглими. Її належне розуміння вимагає урахування як нормативно-правових регламентів, так і соціокультурних особливостей військовослужбовців, зокрема їхньої правосвідомості, особистих переконань і досвіду.

В умовах трансформації української армії, постає необхідність переосмислення ролі дисципліни та правопорядку як засобів не лише управління, а й забезпечення добробуту та захисту прав військовослужбовців. Сліпа покора поступається місцем усвідомленій відповідальності та взаємодії в рамках військової ієрархії, що підвищує ефективність виконання завдань і сприяє сталості правового порядку в армії. Таким чином, правопорядок і дисципліна у військовому середовищі мають функціонувати як взаємопов'язані елементи, що забезпечують як належну організацію військової служби, так і повагу до гідності та прав кожного військовослужбовця.

Нормативно-правова база, що регулює дотримання дисципліни та правопорядку у військових формуваннях України, охоплює як засади внутрішньої служби та дисциплінарної відповідальності, так і механізми морально-психологічного забезпечення, правової просвіти, заохочення та контролю з боку командирів. Виховна робота, інформаційно-пропагандистське забезпечення, індивідуальна психологічна допомога, атестація та інші форми управлінського впливу спрямовані на підтримання правопорядку та високого морального духу в умовах тривалої війни. Проте ефективність існуючих підходів потребує подальшого аналізу й удосконалення, з огляду на виклики, пов'язані з масовою мобілізацією осіб без попереднього військового досвіду, скороченням годин правової підготовки під час БЗВП, а також незавершеністю процесів структурної трансформації у ЗС України.

РОЗДІЛ 2.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ ТА ДИСЦИПЛІНИ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ УКРАЇНИ

Попри наявні способи підтримання військової дисципліни та правопорядку, а також заходи превентивного характеру, визначені нормативно-правовими актами України, військовослужбовці несуть дисциплінарну (*див. підрозділ 2.1.*), адміністративну та кримінальну (*див. підрозділ 2.2.*) відповідальність у випадках визначених законом [67, ч. 2 ст. 45]. Однак сучасна система притягнення військовослужбовців до відповідальності створює також виклики під час повідомлення особовим складом про правопорушення вчинені щодо них під час проходження військової служби у військових формуваннях України (*див. підрозділ 2.3.*).

2.1. Дисциплінарна відповідальність

Процедура та підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності, а також перелік дисциплінарних стягнень передбачені Дисциплінарним статутом.

Командири не мають залишати поза увагою жодне дисциплінарне порушення, водночас маючи дискрецію вирішувати чи варто накладати дисциплінарне стягнення у кожному окремому випадку [67, ч. 1 ст. 5].

Вичерпний перелік дисциплінарних стягнень, які можуть бути накладені на військовослужбовців військових формувань України, визначено статтею 48 Дисциплінарного статуту. З метою систематизації їх доцільно згрупувати за характером впливу на правовий статус військовослужбовця в межах чотирьох основних категорій:

- **стягнення, що мають попереджувальний або виховний характер.** Вони спрямовані на фіксацію факту порушення та формування правомірної поведінки у військовому середовищі. До таких заходів належить зауваження.

- **стягнення, що впливають на грошове забезпечення військовослужбовців.**

Накладення цих стягнень супроводжується відсотковим відрахуванням від встановленого розміру щомісячної премії [80, розд. XVI]. Серед них: догана, сувородогана, а також попередження про неповну службову відповідність (крім осіб рядового складу строкової військової служби).

- **стягнення, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав військовослужбовців,** зокрема обмеження можливостей, пов'язаних із повсякденною службою або побутом. До цієї групи належить позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів).

- **стягнення, що мають безпосередній вплив на проходження військової служби та кар'єрне просування.** Вони істотно змінюють становище військовослужбовця у системі військової служби, мають довготривалий ефект та впливають на грошове забезпечення військовослужбовця [80, розд. XVI]. До таких заходів належать: пониження в посаді; пониження у військовому званні на один ступінь (для осіб сержантського, старшинського та офіцерського складу); пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (для військовослужбовців сержантського або старшинського складу); а також звільнення з військової служби через службову невідповідність (крім окремих категорій військовослужбовців, перелік яких визначено у Дисциплінарному статуті).

Повноваження щодо накладання того чи іншого дисциплінарного стягнення прямо залежить від посади, яку займає безпосередній чи прямий командир (начальник) [67, ст.ст. 49-56].

Кореляцію між військовим званням та посадою також аналізував Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у постанові від 15.10.2024 року у справі № 216/1675/22. Суд зазначив, що «саме по собі військове звання не може вважатися ознакою військової службової особи». На думку ККС, «дисциплінарна влада

належить лише командирю, і ця дисциплінарна влада, незалежно від його дійсного звання, обмежується званням, притаманним цій посаді» [54].

Також Дисциплінарний статут передбачає, що накладенню дисциплінарного стягнення може передувати службове розслідування. Таке розслідування не є обов'язком, а радше можливістю командира, який володіє дисциплінарною владою, уточнити причини і умови, що сприяли вчиненню правопорушення, та ступінь вини військовослужбовця [67, ст. 84].

Тобто, якщо командир не вважає за потрібне проводити службове розслідування, він може відразу накласти дисциплінарне стягнення. У такому випадку строк притягнення військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності та накладення на нього дисциплінарного стягнення складає 10 діб з того моменту, як командирові (начальнику) стало відомо про такі дії чи бездіяльність [67, ч. 1 ст. 87].

Поза тим, що військові командири (начальники) мають мати дискрецію щодо рішень про притягнення підлеглого особового складу до відповідальності, таке нормативно-правове регулювання не передбачає вказівок щодо обов'язковості проведення службових розслідувань у конкретних випадках [83, ст. 2]. Підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності, передбачені статтею 45 Дисциплінарного статуту є дуже широкими, як-от «порушення військовослужбовцем військової дисципліни». Відповідно у кожному конкретному випадку варто визначати які дії чи бездіяльність є об'єктивною стороною цього дисциплінарного проступку. Як результат, це створює можливість для командира зловживати своїми повноваженнями з метою неправомірного впливу на підлеглих. Наприклад, у постанові Касаційного адміністративного суду у складі ВС від 07.07.2020 року у справі № 120/915/19-а Суд зазначив, що у наказі про притягнення до дисциплінарної відповідальності має бути зазначено які саме функціональні обов'язки були неналежно виконані військовослужбовцем та які конкретні дії чи бездіяльність стали причиною вчинення військовослужбовцем правопорушення. Як результат, наказ про накладення на військовослужбовця дисциплінарного стягнення був скасований,

оскільки не відповідав критеріям правомірності, був необґрунтований та протиправний [52].

Варто відзначити, що не завжди внутрішнього переконання командира щодо правомірності та протиправності дій може бути достатньо для оцінки ситуації та прийняття відповідного управлінського рішення. Відсутність стандартів, вимог чи настанов для первинного аналізу інциденту створює середовище, яке уможливорює прийняття непоінформованих або свавільних рішень. Як результат, варто розробити контрольний список питань для командирів (начальників), яким ті мають послуговуватись під час вирішення питання щодо доцільності проведення службових розслідувань. Окрім того, слушним було б визначити перелік випадків за яких проведення службового розслідування є обов'язковим. Такий підхід не лише сприятиме чіткості та прозорості процедури накладення дисциплінарних стягнень, а й слугуватиме «захистом» командира від наклепу чи безпідставних сумнівів у правомірності його рішень. Врешті-решті, процес доведення вини військовослужбовця, а також визначення конкретних дій чи бездіяльності, які утворюють склад дисциплінарного правопорушення є запорукою справедливості та недопущення самоуправства.

Відповідно до Наказу МОУ № 608 від 21.11.2017 «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України існує два комплекси заходів, які може застосувати командир залежно від того що саме потрібно з'ясувати – службова перевірка та службове розслідування [83, абз. 3-4, п. 2 розд. I].

Службова перевірка призначається у разі наявності повідомлення про вчинення дисциплінарного правопорушення, інформацію щодо якого необхідно перевірити, а винні особи невідомі. На цьому етапі потрібно з'ясувати наявність підстав для призначення службового розслідування [83, розд. VII].

Службова перевірка проводиться командиром (начальником), уповноваженими ним особами або комісією [83, п. 7, розд. VII]. В деяких випадках така перевірка

може бути проведена уповноваженими особами Військової служби Правопорядку у Збройних Силах України [83, п. 4, розд. VII]. Термін проведення такої перевірки не може перевищувати місяця, а у окремих випадках, може бути продовжений максимум до двох місяців [83, п. 6, розд. VII].

Натомість у разі якщо відповідальні особи відомі та необхідно уточнити причини і умови, що сприяли вчиненню правопорушення, а також встановити ступінь вини особи (осіб), дії або бездіяльність якої (яких) стали причиною вчинення правопорушення – проводиться **службове розслідування** [83, абз. 3, п. 2, розд. I].

За результатами службового розслідування має бути встановлено:

- **неправомірні дії** військовослужбовця, яким вчинено правопорушення;
- **причинний зв'язок** між правопорушенням, з приводу якого було призначено службове розслідування, та виконанням військовослужбовцем обов'язків військової служби;

- **ступінь вини** військовослужбовця;
- **порушення нормативно-правових актів**;
- **причини та умови**, що сприяли вчиненню правопорушення;
- **причини виникнення матеріальної шкоди, її розміру та винних осіб** (у разі виявлення факту її заподіяння) [83, п. 3 розд. II].

Проведення службового розслідування призначається наказом командира військової частини. Отже, командири нижчого рівня, коли їм стало відомо про правопорушення мають доповісти про інцидент своєму безпосередньому начальнику по військовій ієрархії, аж до командира військової частини, який має дисциплінарну владу достатню для віддання наказу про призначення службового розслідування.

Наказ має містити:

- **підставу, обґрунтування** або **мету** призначення службового розслідування;
- **особу**, стосовно якої воно проводиться,
- **строк** проведення службового розслідування;

- **визначення посадової (службової) особи**, якій доручено його проведення, або голова та члени комісії з проведення службового розслідування.

Як показує судова практика – незазначення у наказі про притягнення до дисциплінарної відповідальності обставин вчинення військовослужбовцем проступку, підстав для прийняття рішення командиром про притягнення його до дисциплінарної відповідальності із обґрунтуванням обрання певного виду стягнення, який застосовується до правопорушника та відсутність інформації про те, яким саме чином військовослужбовець порушив вимоги Статуту внутрішньої служби призводить до скасування такого наказу [53].

Проведення службового розслідування може здійснювати командир одноосібно і безпосередньо; особи, які уповноважені командиром на проведення розслідування; та спеціально створена комісія. Серед осіб, яким командир доручає проведення розслідування можуть бути особи офіцерського складу. Однак, у разі, якщо правопорушення було вчинено особами рядового чи сержантського складу, таке розслідування також можуть проводити сержанти [67, ст. 85]. У будь-якому випадку, не допускається проведення розслідування особами, які перебувають у підпорядкуванні військовослужбовця дії або бездіяльність якого розслідується, а також особами, які потенційно можуть бути співучасниками чи мати особистий інтерес щодо тих чи інших наслідків розслідування [67, ч. 2 ст. 85]. Водночас наразі законодавство не передбачає порядку перевірки добросовісності осіб на яких покладено проведення розслідувань. Окрім того, у самому Порядку не передбачено процедуру усунення особи, яка потенційно може бути зацікавленою в результатах розслідування. Така ситуація сприяє вседозволеності та можливості застосування щодо військовослужбовців неправомірних заходів негативного впливу через відсутність засобів забезпечення безстороннього та незалежного розслідування. З іншого боку, можливі також випадки, коли позитивне ставлення до військовослужбовця щодо якого проводять службове розслідування може призводити до більш поблажливого ставлення до людини, яка ймовірно вчинила

дисциплінарне порушення [29, с. 54]. У будь-якому випадку, процедура притягнення до дисциплінарної відповідальності має бути безсторонньою та справедливою.

Створення комісії для проведення службових розслідувань покладається на розсуд командирів (начальників), які призначають таке розслідування. Однак відповідно до Дисциплінарного статуту, якщо правопорушення пов'язане з дискримінацією за ознакою статі, сексуальним домаганням, насильством за ознакою статі, правопорушеннями проти статевої свободи та статевої недоторканості – таке розслідування проводиться комісією. До її складу призначаються представники обох статей, а також психолог органу військового управління для вивчення психологічних аспектів та організації психологічної допомоги потерпілим [67, ч. 3 ст. 85]. Водночас Наказ № 608 не містить деталей щодо процедури проведення такого розслідування, що натомість викликає питання щодо можливості потенційної ретравматизації постраждалих від гендерно-зумовленого насильства та дотримання мінімальних стандартів забезпечення поваги до гідності особи щодо якої вчинили таке правопорушення.

Службове розслідування має тривати місяць з дня видання наказу про проведення службового розслідування з наступною можливістю його продовження ще на один місяць [67, п. 13 розд. III]. Не пізніше ніж через місяць з дня закінчення розслідування, у якому доведено вину військовослужбовця, – командир має накласти на нього дисциплінарне стягнення з урахуванням характеру та обставин вчинення правопорушення, його наслідків, попередньої поведінки військовослужбовця, а також тривалості військової служби та рівня знань про порядок служби [67, ч. 2 ст. 86]. Водночас викликом є те, що Дисциплінарний статут не передбачає чітких критеріїв чи підстав для вибору конкретного виду стягнення. Маркери для визначення виду стягнення визначені Дисциплінарним статутом залишають надто багато простору для суб'єктивної оцінки тяжкості правопорушення. Як наслідок, рішення командира нерідко формується не на засадах пропорційності чи диференційованого підходу, а керується ситуативною оцінкою чи емоційною

реакцією. В умовах, коли дисциплінарне стягнення може варіюватися від зауваження до звільнення з військової служби, відсутність нормативної рамки для обґрунтованого вибору не лише ускладнює контроль за правомірністю рішень, а й створює ризики порушення принципу справедливості. Враховуючи, що дисциплінарні проступки військовослужбовців є надзвичайно широкою категорією – створення окремого переліку може бути недоцільним. Як зазначає В. Ф. Залужний, наразі в українському законодавстві відсутнє закріплення складу дисциплінарних проступків [15, с. 122], що, у свою чергу, утруднює їхнє розмежування. Однак, загально розмежовуючи проступки на незначні та істотні, можна припустити, що останніми будуть ті, які за своїми наслідками призвели до матеріальних збитків, шкоди особовому складу та негативно вплинули на виконання бойових завдань. Натомість до незначних проступків можна віднести порушення правил носіння військової форми, невиконання норм провітрювання навчальних приміщень чи інших приписів Статуту внутрішньої служби, які не призвели до небезпечних наслідків. У будь-якому випадку остаточна кваліфікація, а отже і відповідне стягнення залежатиме в першу чергу від наслідків від вчинених дій чи бездіяльності. Однак, дискусійним є питання потенційних наслідків від проступку. Візьмімо за приклад питання неправильного поводження зі зброєю. У будь-якому випадку такі дії будуть правопорушенням, а от істотність останнього напряму має залежати від фактичних наслідків, які настали в результаті такого поводження, а також конкретного умислу особи, яка вчинила такий дисциплінарний проступок.

У цьому контексті варто не забувати про диференційованість та індивідуалізацію дисциплінарного покарання. Це зумовлює необхідність створення диференційованої матриці накладення дисциплінарних стягнень, яка, з одного боку, передбачатиме неможливість застосування найм'якших дисциплінарних стягнень до очевидно істотних дисциплінарних проступків, а, з іншого боку, гарантуватиме неможливість застосування найсуворіших дисциплінарних стягнень до незначних дисциплінарних проступків. Окрім того, серед орієнтирів для командира задля

визначення дисциплінарного стягнення у межах його повноважень варто визначити окремі запитання в контексті кожного з нижченаведених пунктів:

- **тяжкість правопорушення** – наскільки серйозним є відхилення від встановленого порядку та чи становить воно загрозу життю чи здоров'ю людей, бойовому завданню, підрозділу або авторитету військової служби загалом;

- **форма вини** – чи мало місце умисне порушення, недбалість, зловживання чи перевищення повноважень, або дія чи бездіяльність стала наслідком обмеженого розуміння, браку досвіду чи підготовки.

- **наслідки** – чи призвело порушення до реальних або потенційних негативних наслідків (матеріальних чи нематеріальних).

- **попередня поведінка** – наявність попередніх стягнень, заохочень та загальна службова характеристика.

- **тривалість служби та рівень підготовки** – чи мав військовослужбовець достатній досвід та обізнаність для усвідомлення значення свого вчинку.

- **обставини, що вплинули на поведінку** – зокрема фізичне та психологічне навантаження, вплив зовнішніх факторів (наприклад, бойова обстановка, сімейні чи персональні проблеми).

- **поведінка після вчинення проступку** – чи визнає особа провину, співпрацює з розслідуванням, намагається усунути наслідки або щиро просить вибачення за скоєне.

Як результат, під час накладення дисциплінарного стягнення командир уповноважений Дисциплінарним статутом має опиратися на вищезазначені критерії з метою визначення підходящого дисциплінарного стягнення у кожному конкретному випадку.

З огляду на визначену нормативно-правовими та правозастосовними актами процедуру проведення службових перевірок та розслідувань, варто наголосити на відсутності мінімальних стандартів щодо допустимості, достовірності та належності зібраних доказів, що так само впливатиме на питання подальшого накладення

дисциплінарних стягнень Дисциплінарний статут та Наказ № 608 передбачають доволі широкий спектр можливих заходів для отримання інформації щодо предмету розслідування. Водночас відсутні методичні рекомендації та роз'яснення щодо вжиття можливих заходів у випадках вчинення особовим складом насильницьких правопорушень, зокрема тих, які можуть принижувати честь та гідність постраждалих або містити ознаки нелюдського поводження чи тортур. До прикладу, у справі «Лялякін проти Росії» Європейський суд з прав людини зазначив, що намагання присоромити військовослужбовця, який намагався залишити місце служби шляхом змушування його стояти лише у спідній білизні перед цілим батальйоном було приниженням його честі та гідності і не відповідало статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [124]. Порухення Конвенції полягало не лише в принизливому факті *per se*, а й у тому, що держава не спромоглася забезпечити ефективне розслідування жорстокого поводження на підставі тверджень заявника [124, абз. 89]. Аналогічними висновки ЄСПЛ були також у справі «Чембер проти Росії», де заявника попри його проблеми зі здоров'ям покарали шляхом примушування до 350 згинань колін після чого він знепритомнів [121, абз. 12]. У результаті такого покарання у заявника діагностували закриту травму хребта, його звільнили з військової служби за станом здоров'я та визнали особою з інвалідністю II групи [121, абз. 15]. У цій справі командир не лише примусив підлеглого виконувати фізичні вправи, знаючи про його проблеми з його фізичним здоров'ям, що спричинили страждання та подальше погіршення фізичного стану. Органи правопорядку також не провели належного розслідування інциденту, що призвело до порушення процесуальної сторони статті 3 ЄКПЛ [121].

Водночас випадки знущань та нелюдського поводження можуть включати особливо чутливу тему ГЗН, яка потребує окремих підходів та практик розслідування. Наразі система проведення службових розслідувань є дуже формалізованою та такою, що не дозволяє насправді пролити світло на всі обставини

справи, особливо враховуючи складну та закриту систему військової служби, яка ґрунтується на принципах чіткої ієрархії та єдиноначальництва.

Варто також відзначити, що якщо під час службового розслідування стало відомо що дії чи бездіяльність військовослужбовця щодо якого проводять службове розслідування містять ознаки адміністративного чи кримінального правопорушення, командир повинен негайно звернутися до відповідного прокурора та начальника відповідного органу управління ВСП у ЗС України [67, ч.ч. 6-7, ст. 85] або до органу досудового розслідування [67, ч. 5 ст. 85] (*див. підрозділ 2.2.*).

З огляду на це, постає виклик, який полягає у тому, що командири (начальниками) можуть не мати достатнього рівня кваліфікації, а саме: юридичної освіти або додаткового навчання щодо розмежування адміністративних та кримінальних правопорушень. Зазначена відповідальність командирів, щодо повідомлення про факти, які можуть свідчити про вчинення правопорушення передбаченого нормами КУпАП [18; 19] або КК України [26] створюють ризик неправильної кваліфікації дій або бездіяльності та відповідно можуть впливати на перебіг всієї справи (*див. підрозділ 2.2.*).

Як вже раніше вказувалось, процедура проведення службових розслідувань та накладення дисциплінарних стягнень є достатньо формалізованою. Однак у ній відсутні мінімальні стандарти доведення вини чи невинуватості та гарантії неупередженості осіб, на яких покладені повноваження з проведення такого комплексу заходів.

Наостанок варто наголосити на способах оскарження результатів службового розслідування та відповідно накладення дисциплінарного стягнення. Пункт 3 Розділу IV Наказу № 608 передбачає два шляхи оскарження результатів службового розслідування та притягнення до дисциплінарної відповідальності. Першим способом є подання скарги старшому командиру, який часто є неефективним (*див. підрозділ 2.3.*). Другий спосіб – це подання заяви до суду про визнання неправомірним винесення наказу про оголошення відповідного

дисциплінарного стягнення військовослужбовцю. Як результат, з огляду на специфіку проходження військової служби, особливо в умовах воєнного стану, та безпосередньої участі особового складу військових формувань у заходах щодо збереження територіальної цілісності та суверенітету України, фактична наявність оскарження дій чи бездіяльності командира виключно в порядку судового розгляду не сприяє захисту військовослужбовцем своїх прав та законних інтересів. Однак все ж, є випадки, коли суд визнає накази командирів протиправними та скасовує накладення дисциплінарних стягнень. Наприклад, доцільно звернутися до рішення Харківського адміністративного окружного суду від 10.05.2018 у справі № 820/1198/18. Суд відзначив відсутність будь-яких доказів щодо доведення змісту оскаржуваного наказу позивачу, участі позивача у службовій нараді, на якій проголошувався наказ, отримання від позивача пояснень можливого невиконання наказу. Також позивач був позбавлений права повідомити про обставини події та надати докази на їхнє підтвердження, правові аргументи тощо під час прийняття оскаржуваного рішення, що призвело до порушення Дисциплінарного статуту [111].

Водночас наявність механізму адміністративного оскарження рішення про притягнення до відповідальності органами, які будуть достатньо незалежними для об'єктивної оцінки ситуації може полегшити процедуру оскарження для військовослужбовців, особливо тих, які перебувають безпосередньо на ЛБЗ. Такий механізм може бути запроваджений шляхом створення спеціальних органів у системі МОУ та МВС України, за умов:

- збереження **процедурної незалежності**, що унеможливить тиск на прийняття рішень;
- **відсутності зацікавленості** у тому чи іншому результаті розгляду скарги;
- наявності **реальних повноважень** скасувати акт проведення службового розслідування та віддати наказ про повторне проведення такого розслідування у разі його неповноти чи невідповідності стандартам та, як результат, скасувати наказ про накладення дисциплінарного стягнення.

Альтернативою таких органів може бути створення в Україні інституту Військового омбудсмана, який не залежатиме від військового керівництва держави та здійснюватиме функції цивільно-демократичного контролю над сектором безпеки і оборони. Водночас, знову ж таки, створення такої процедури оскарження не буде можливим та не матиме сенсу без створення контрольного списку для командирів для первинної оцінки необхідності проведення службового розслідування, визначення випадків в яких проведення такого розслідування є обов'язковим, запровадження стандартів щодо отримання доказів, їхньої належності та допустимості, а також доведення вини військовослужбовця, який ймовірно вчинив такий дисциплінарний проступок.

Як результат, варто внести зміни до нормативно-правових та правозастосовних актів, зокрема Дисциплінарного статуту та Наказу № 608 з метою вдосконалення підстав для проведення службових перевірок та службових розслідувань, а також розробки стандартів такої процедури з урахуванням основоположних прав та свобод людини. Окрім того, військові формування мають розробити відомчі стандартизовані методичні рекомендації, які братимуть до уваги специфіку проведення службового розслідування насильницьких правопорушень та виклики пов'язані з їхнім розслідуванням.

2.2. Адміністративна та кримінальна відповідальність

За загальним правилом військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за вчинення адміністративних правопорушень. У окремих випадках адміністративна відповідальність військовослужбовців за вчинення військових правопорушень передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення [67, ч. 2 ст. 45].

Відповідно до КУпАП, військовослужбовці можуть нести **адміністративну відповідальність** як на загальних підставах, так і в спеціальному порядку. На

загальних підставах відповідальність настає за вчинення правопорушень, передбачених статтею 15 КУпАП, які доцільно систематизувати за такими категоріями:

- порушення у сфері **безпеки та громадського порядку**;
- порушення **природоохоронного законодавства**;
- порушення у сфері **державного управління**;
- порушення у сфері **захисту інформації**.

Варто зазначити, що до військовослужбовців не можуть застосовуватись такі адміністративні стягнення, як громадські та виправні роботи, а також адміністративний арешт [18, ч. 1 ст. 15]. В інших випадках військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за вчинення адміністративних проступків відповідно до статутів [18, ч. 2 ст. 15].

Щодо порушень Правил дорожнього руху водіями транспортних засобів ЗС України або інших військових формувань, а також у разі вчинення військових адміністративних правопорушень, передбачених Главою 13-Б КУпАП, до військовослужбовців строкової служби адміністративні штрафи не застосовуються [18, ч. 2 ст. 15]. У таких випадках відповідні органи передають матеріали справи для вирішення питання про можливе накладення дисциплінарного стягнення у порядку визначеному Наказом МОУ № 329 від 23.10.2021 «Про затвердження Інструкції зі складання протоколів та оформлення матеріалів про військові адміністративні правопорушення» [71].

Також військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, що проходять збори, можуть нести відповідальність за військові адміністративні проступки згідно з Главою 13-Б КУпАП, якщо такі дії не підпадають під кваліфікацію кримінального правопорушення. Ці правопорушення можна об'єднати в такі групи:

- **Порушення вимог командира**– статті 172-10, 172-11 КУпАП;
- **Порушення військової дисципліни та неналежне виконання обов'язків** – статті 172-12, 172-15, 172-16, 172-17, 172-18 та 172-19, 172-20 КУпАП;

- **Зловживання службовим становищем:** – статті 172-13, 172-14 КУпАП.

З огляду на вищезазначене можна зробити висновок, що порушення дисципліни та правопорядку є підставою для притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності. Якщо дія чи бездіяльність військовослужбовця містить ознаки військового адміністративного правопорушення, відповідно до Наказу МОУ № 604 від 29.11.2018 «Про затвердження Інструкції з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення військової дисципліни та їх облік у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту», командир військової частини зобов'язаний про це донести своєму прямому начальнику за підпорядкованістю [70, п. 4 розд. II]. На командирів військових частин покладені повноваження щодо складання протоколу про вчинення військового адміністративного правопорушення [70, п. 1 розд. II]. Його завірена копія має бути направлена протягом 5 діб до органу управління ВСП та до спеціалізованої прокуратури у сфері оборони, у зоні діяльності якої військова частина виконує завдання за призначенням [70, абз. 2 п. 2 розд. II].

Дещо подібною є процедура у випадках, коли командир вбачає у діях або бездіяльності військовослужбовця ознаки **кримінального правопорушення**.

Варто відзначити, що не всі кримінальні правопорушення вчинені військовими можуть вважатися військовими кримінальними правопорушеннями. Військовими злочинами визнаються передбачені кримінальним законодавством злочини проти встановленого порядку несення військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження зборів [26, ст. 401], вони визначені Розділом XIX КК України. Таким чином, крім іншого, військові злочини характеризуються спеціальним суб'єктом вчинення цих злочинів – військовослужбовцем військових формувань України. Серед 34-ох статей визначених кримінальним законом, можна виокремити такі категорії:

- Правопорушення проти правопорядку, військової дисципліни та визначених законом функцій і завдань військових формувань – статті 402-409, 418-422, 435-1 КК України;
- Правопорушення, які стосуються військового майна – статті 410-413 КК України;
- Порушення правил експлуатації та використання зброї та техніки – статті 412, 415-417 КК України;
- Правопорушення пов'язані із безпосередніми повноваженнями наданими статусом «військової службової особи» – статті 425-426-1 КК України;
- Правопорушення пов'язані із веденням бойових дій або здачею в полон: 427-431, 433 КК України;
- **Воєнні злочини:** 432, 434, 435 КК України;

Отже, якщо командир (начальнику) стало відомо про вчинення кримінального правопорушення він має діяти за чітко визначеним алгоритмом. За аналогією до військових адміністративних правопорушень, безпосередній командир (начальник) має звернутися з доповіддю до свого прямого командира (начальника), а також повідомити про інцидент начальнику органу управління ВСП у ЗС України та керівнику відповідної спеціалізованої прокуратури у сфері оборони відповідно до зони їхньої діяльності [70, абз. 1 п. 4 розд. II]. Таке повідомлення має відбутися усно протягом 15-ти хвилин з моменту, як безпосередній командир дізнався про факт кримінального правопорушення [70, абз. 3 п. 4 розд. II]. Протягом доби з моменту усної доповіді командир також має підготувати письмову доповідь про таке правопорушення відповідно до визначеної форми [70, абз. 4 п. 4 розд II]. Повідомлення до ВСП ЗС України, спеціалізованої прокуратури у сфері оборони та органу досудового розслідування за підслідністю відповідно до статті 216 КПК України [27] (див. підрозділ 3.2.) відбувається у письмовій формі протягом робочого дня, коли такому командиру стало відомо про кримінальне правопорушення скоєне підлеглим [70, абз. 5 п. 4 розд. II].

Інструкція з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення військової дисципліни та їх облік у Міноборони України, ЗС України та Державній спеціальній службі транспорту визначає також інші аспекти донесень та доповідей, які можуть дещо відомізнюватись залежно від конкретного кримінального правопорушення та обставин його вчинення. Однак за загальним правилом, якщо мова йде про доволі повсякденні факти порушення дисципліни, які містять ознаки військового адміністративного чи кримінального правопорушення, то в обох випадках процедура є дуже схожою.

Втім, надмірна дискреція командира щодо кваліфікації правопорушення, як адміністративного чи кримінального є черговим викликом правильної кваліфікації правопорушення та правозастування норм КУпАП та КК України. Фактично, від алгоритму дій командира – чи складе він протокол про вчинення адміністративного правопорушення чи звернеться до органу досудового розслідування – залежатиме перебіг справи. Відповідно від цього залежить також і доля військовослужбовця який може нести адміністративну або кримінальну відповідальність.

Беззаперечно, стаття 253 КУпАП передбачає, що орган, який розглядає справу має передати її до прокурора або органу досудового розслідування, якщо вбачатиме у ній ознаки кримінального правопорушення. Окрім того, суд або інший орган, який розглядає справу, має з'ясувати чи дійсно було вчинене адміністративне правопорушення та чи підлягає особа адміністративній відповідальності [19, ст. 280] Відповідно до статті 247 КУпАП підставою для закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення може бути, зокрема, відсутність події і складу адміністративного правопорушення [19, ст 247]. Однак аналіз судової практики Правозахисним центром «Принцип» в межах дослідження «Правопорядок та дисципліна у війську: Аналіз правової рамки відповідальності командирів та викликів її застосування на практиці» вказує на нехтування судами вимоги щодо

всебічного розгляду справи та врахування наслідків правопорушення, які можуть свідчити про його кримінальну природу [29].

До прикладу, у справі № 743/803/22280 Ріпкинський районний суд Чернігівської області визнав винуватим командира стрілецького взводу за вчинення адміністративного правопорушення передбаченого частиною 2 статті 172-15 КУпАП. На думку Суду, останній не забезпечив дотримання правопорядку та дисципліни у підрозділі, що призвело до завдання одним підлеглим іншому тяжких тілесних ушкоджень [56]. Суд у цьому випадку не визнав тілесні ушкодження істотною шкодою, яка є кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого статтею 425 КК України. У справі № 242/258/24 Селівський міський суд Донецької області притягнув заступника командира стрілецького батальйону з МПЗ до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення передбаченого статтею 172-15 КУпАП. Суд не визнав істотною шкодою тілесні ушкодження, які підлеглий військовослужбовець завдав цивільній людині в стані алкогольного сп'яніння у результаті незабезпечення командиром правопорядку та дисципліни у підрозділі [57]. Наостанок Слов'янський міськрайонний суд Донецької області притягнув командира відділення до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення передбаченого статтею 172-15 КУпАП. Суд обґрунтував своє рішення тим, що останній недбало ставився до своїх службових обов'язків та не відпустив підлеглого до медичного пункту військової частини. У результаті цих дій командира підлеглий військовослужбовець помер, однак суд не визнав ці наслідки істотною шкодою [58].

Хоча проблема визначення понять «істотна шкода» та «тяжкі наслідки» є наскрізною для кримінального судочинства, все ж, Постанова Верховного Суду від 17.10.2022 у справі № 686/13801/16-к вказує на те, що наслідки немайнового характеру теж можуть становити істотну шкоду [55]. Суд у кожному окремому випадку має аналізувати обставини справи та враховувати негативний вплив правопорушення на свободу та особисту недоторканість людини.

Вищезазначений брак аналізу судами можливої наявності складу кримінального правопорушення у діях військовослужбовців лише підтверджує тезу про те, що саме командир врешті вирішує яку відповідальність нестиме військовослужбовець за вчинене правопорушення – адміністративну чи кримінальну.

Це вказує на необхідність зміни підходу до повідомлення про порушення правопорядку та дисципліни вчиненого у підрозділі. Командир, який не має юридичної освіти не може приймати рішення про кваліфікацію вчиненого правопорушення, особливо враховуючи відсутність стандартів службового розслідування. Ба більше, чинні нормативно-правові та правозастосовні акти не вимагають встановлення нематеріальних наслідків під час процедури дисциплінарного розслідування (*див. підрозділ 2.1.*). Такий підхід не лише не дозволяє повно та в цілому встановити ступінь вини військовослужбовця, який ймовірно вчинив правопорушення, а й негативно впливає на подальший рух справи через брак інформації для коректної кваліфікації командиром дії або бездіяльності підлеглих.

Як результат, наявний спосіб притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності військовослужбовців є неефективним та не відповідає засадам справедливості. По-перше, від кваліфікації командира залежить розгляд справи по суті. По-друге, суди не враховують нематеріальні наслідки під час розгляду справи, що врешті призводить до відсутності практики судів щодо закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення за пунктом 1 частини 1 статті 247 КУпАП для направлення матеріалів до органу досудового розслідування за підслідністю визначеною статтею 216 КПК України. Зазначене підриває єдність судової практики у питанні розмежування адміністративних та кримінальних правопорушень, створюючи нижчі стандарти до військовослужбовців ніж до цивільного населення. Сегрегація особового складу військових формувань України створює подвійний підхід застосування однієї норми КУпАП. Такий підхід обмежує реалізацію військовослужбовцями своїх прав, які гарантуються КПК України, у разі

передачі справи стороні обвинувачення. Зрештою, це впливає на обсяг можливостей суб'єкта притягнення до відповідальності послуговуватись гарантіями передбаченими для підозрюваного та/або обвинуваченого у кримінальному провадженні.

2.3. Проблеми повідомлення про правопорушення та забезпечення заходів безпеки щодо осіб, які повідомляють про вчинення порушень військової дисципліни і правопорядку

Суворі структура військової ієрархії може виступати не лише засобом дотримання військової дисципліни та правопорядку, а й перешкодою у забезпеченні справедливості. Нерідко звернення військовослужбовця до командира з повідомленням про порушення особовим складом правопорядку та дисципліни у підрозділі обертаються застосуванням до скаржника заходів неправомірного негативного впливу [46]. Закрита структура військових формувань України та відсутність способів конфіденційного повідомлення про правопорушення сприяє утворенню культури приховування та замовчування будь-яких системних проблем у врядуванні сектором безпеки і оборони.

Відповідно до статті 14 Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» із службових та особистих питань військовослужбовець повинен звертатися до свого безпосереднього начальника, а якщо він не може їх вирішити – до наступного прямого начальника відповідно до ієрархії штатних посад у підрозділі та (або) військовій частин. За своєю суттю процес рапортування є нормативно-визначеним способом комунікації між військовослужбовцем та його прямим чи безпосереднім командиром (начальником). Наявне визначення терміну «рапорт» запропоноване Наказом ГШ ЗС України № 40 від 31.01.2021 «Про затвердження Інструкції з діловодства у Збройних Силах України», не відповідає меті та природі рапортування. Окрім того, Інструкція з діловодства направлена на

унормування внутрішнього документообігу у структурних підрозділах ЗС України та не встановлює інших вимог щодо процедури його подачі та розгляду [69]. З огляду на специфіку подання та розгляду рапортів, визначеного Наказом МОУ № 531 від 06.08.2024 «Про затвердження Порядку організації роботи з рапортами військовослужбовців у системі Міністерства оборони України» [81], можна запропонувати таке визначення терміну «рапорт» – це усне або письмове (написане від руки, надруковане або створене за допомогою цифрових інструментів) звернення військовослужбовця до командира (начальника), яке містить прохання, повідомлення або пояснення стосовно особистих обставин та/або питань, які стосуються безпосереднього проходження громадянами військової служби.

Отже, у разі, якщо військовослужбовцю стало відомо про будь-яке порушення дисципліни та правопорядку у підрозділі, він може подати рапорт до свого безпосереднього командира (начальника) з метою повідомлення про факти такого правопорушення. За запропонованою процедурою так само відбувається надання особистих пояснень, якщо у командира (начальника) є підстави вважати, що військовослужбовець порушив дисципліну та правопорядок у підрозділі.

На практиці можуть виникати ситуації, коли усні скарги військовослужбовців ігноруються, а рапорти викидаються, не реєструються, не відстежується їхній розгляд та виконання, або рвуться без фіксації такого звернення. Такі дії командирів призводять до неможливості військовослужбовців звертатись до наступного командира в порядку підпорядкованості, оскільки відсутні будь-які докази попередніх звернень до безпосереднього начальника.

Окрім того, сталими є випадки відсутності фізичного доступу військовослужбовця до стройової частини або діловодства під час виконання військовими формуваннями завдань із захисту Батьківщини, що фізично унеможлиблює подачу рапорту. Одним із способів вирішення цієї проблеми стало створення Державного вебпорталу електронних публічних послуг у сфері національної безпеки і оборони «Армія+» [12]. Водночас цей інструмент не вирішує

всіх викликів, які наразі існують на практиці, зокрема через те, що в Армії+ є обмеження щодо певних видів рапортів через технічні складнощі та ризики пов'язані із захистом державної таємниці, персональних даних та інших безпекових ризиків.

Дисциплінарний статут також визначає можливість подання військовослужбовцем заяви чи скарги, які подаються з питань службової діяльності безпосередньому командирові (начальникові) тієї особи, дії якої військовослужбовець оскаржує. В разі, якщо особи, які подають скаргу, не знають, з чиєї вини порушені їхні права, заява чи скарга подається в порядку підпорядкованості.¹

Додатково, відповідно до статті 110 Дисциплінарного статуту військовослужбовці мають право надсилати заяви чи скарги або особисто звертатися до посадових осіб, органів військового управління, органів управління ВСП у ЗС України, органів, які проводять досудове розслідування, та інших державних органів у разі:

- прийняття **незаконних рішень, дій (бездіяльності)** стосовно них командирами або іншими військовослужбовцями, порушення їхніх прав, законних інтересів та свобод;

- незаконного **покладення** на військовослужбовців **обов'язків** або незаконного **притягнення їх до відповідальності**.

Однак нормативно-правовими актами не визначені строки розгляду відповідного звернення, що створює виклик у правозастосуванні командирами та іншими військовими службовими особами цих норм. Уповноважені особи зазвичай послуговуються строками, визначеними у Законі України «Про звернення громадян» [87] за аналогією. Така ситуація зумовлена однією з норм Дисциплінарного статуту, якою визначено, що:

вимоги до звернення військовослужбовця, порядок розгляду пропозицій, заяв та скарг, строки розгляду, права військовослужбовця під час

¹ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14> (дата звернення: 29.03.2024), ст. 111.

розгляду заяви чи скарги, обов'язки командирів, органів військового управління щодо розгляду звернень військовослужбовців регулюються законодавством України про звернення громадян, нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України [67, ст. 115].

Поза тим, стаття 1 Закону України «Про звернення громадян» вказує, що звернення військовослужбовців військових формувань України зі службових питань не регулюються сферою дії цього Закону [87, ст. 1]. З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що наразі існує законодавча колізія. Попри те, що Дисциплінарний статут відсилає до Закону України «Про звернення громадян», останній прямо вказує на неможливість його правозастосування. Як наслідок, це спричиняє неможливість реалізації військовослужбовцями свого конституційного права на звернення [21, ст. 40].

Окрім того, ініціювання кримінального провадження у порядку Закону України «Про звернення громадян» не відповідає приписам КПК України, а саме статті 214, яка передбачає, що початку досудового розслідування передує, зокрема заява або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. Застосування норм закону, а не КПК України, створює можливість двоякої форми реагування на відповідне повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. Зазначене зумовлюється тим, що звернення громадян передбачає дискрецію у прийнятті та вжитті відповідних заходів, а КПК України натомість встановлює безумовну вимогу – внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати досудове розслідування. У такому випадку кримінальне провадження може бути закрито лише в порядку визначеному статтею 284 КПК України. Отже, вказівка на необхідність повідомлення про вчинення кримінального правопорушення в порядку Закону України «Про звернення громадян» не лише спричиняє невідповідність такого повідомлення КПК України, але й позбавляє безумовної гарантії початку досудового розслідування.

Окрім того, наскрізною проблемою повідомлення про правопорушення є відсутність можливості подавати конфіденційні звернення про факти ймовірних правопорушень та бути таким чином захищеним від неправомірного адміністративного та фізичного впливу посадових осіб, які можуть бути причетними до такого правопорушення. У свою чергу, відсутність такого механізму не дає змогу контролюючим органам отримувати своєчасну та об'єктивну інформацію. Відсутність адміністративного механізму захисту особового складу військових формувань, які повідомляють про порушення правопорядку та дисципліни у підрозділі, особливо у контексті насильницьких правопорушень, призводить до штучно применшеної статистики таких інцидентів, через страх постраждалих подавати скарги.

Хоча Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» передбачає спеціальні заходи забезпечення безпеки військовослужбовців, як-от переведення чи відкомандирування [68, ст. 18], наявності лише цього механізму недостатньо для захисту прав та основоположних свобод військовослужбовців.

З огляду на проблеми, які постають під час повідомлення про правопорушення, врахування командирами нематеріальної шкоди під час службового розслідування (*див. підрозділ 2.1.*) та відповідно кваліфікації командирами (начальниками) та судами дій чи бездіяльності особового складу (*див. підрозділ 2.2.*) – кримінальне провадження може не бути відкритим, а відповідно постраждалий військовослужбовець не матиме процесуальних прав потерпілого у кримінальному провадженні.

Беручи до уваги вищезазначене, варто розробити систему конфіденційного повідомлення про вчинення правопорушення у військових формуваннях України, особливо у контексті насильницьких дій, аби гарантувати скажникам певний рівень захисту під час такого повідомлення. Така система повідомлення має бути виведена поза систему правовідносин «командир (начальник) – підлеглий», аби забезпечити

неможливість застосування безпосередніми командирами неправомірних заходів негативного впливу на підпорядкований особовий склад, особливо у випадках, коли предметом скарги є дії самого командира (начальника).

Також важливо забезпечити адміністративну систему захисту осіб, які подали скарги про порушення дисципліни та правопорядку. Такими заходами може стати переведення або відкомандирування військовослужбовця протягом проведення службового розслідування та до моменту встановлення вини ймовірного суб'єкта правопорушення.

Наостанок командири (начальники), система органів військової юстиції (*див. розділ III.*) мають спільно працювати для забезпечення справедливості та недопущення прав та основоположних свобод людини у військових формуваннях.

Процедура та підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності військовослужбовців врегульовані Дисциплінарним статутом, який закріплює принципи дисциплінарної влади командирів, визначає перелік дисциплінарних стягнень та окреслює порядок їхнього застосування. Командир має значну дискрецію у прийнятті рішень про накладення дисциплінарних стягнень, однак така свобода повинна бути врівноважена чіткими процедурними гарантіями, спрямованими на забезпечення справедливості, правомірності та обґрунтованості прийнятих рішень.

Наявність широкого формулювання підстав для дисциплінарної відповідальності та відсутність імперативних вимог щодо проведення службових розслідувань у певних категоріях справ створює ризики зловживань владою та свавільного впливу на підлеглих. Чинна процедура службових перевірок та розслідувань є формалізованою, а її недосконалість, зокрема у частині визначення стандартів зібраних доказів, процесуальної неупередженості та спеціальних підходів

у справах, що стосуються насильницьких правопорушень, потребує подальшого доопрацювання.

Створення списку контрольних питань для командирів щодо доцільності проведення службового розслідування, встановлення обов'язкових випадків їхнього ініціювання, а також деталізація процедур і гарантій неупередженості сприятимуть забезпеченню правової визначеності, недопущенню зловживань та зміцненню дисципліни у військовому середовищі. Окрім того, визначення додаткових критеріїв для накладення дисциплінарних стягнень відповідатиме принципу пропорційності та сприятиме настанню справедливих наслідків за вчинення дисциплінарних проступків.

Аналіз механізму адміністративної та кримінальної відповідальності військовослужбовців засвідчує існування серйозних проблем у процесі правової кваліфікації правопорушень, вчинених ними. В умовах військової служби командири мають значну дискрецію у визначенні того, чи є правопорушення адміністративним або кримінальним, що часто призводить до помилок у кваліфікації. Командири, як основні суб'єкти, що визначають природу вчинених правопорушень, не завжди мають необхідну юридичну освіту для правильної оцінки ситуації, що негативно впливає на правильність застосування норм КУпАП і КК України.

Процедура притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності військовослужбовців є неефективною через недосконалість нормативно-правових актів, які не враховують усіх необхідних обставин для правильної кваліфікації правопорушення. Крім того, суди не завжди враховують нематеріальні наслідки правопорушень, що має критичне значення для оцінки тяжкості порушень та встановлення справедливості.

Загалом, процес притягнення військовослужбовців до відповідальності потребує реформування, зокрема необхідно створити методичні рекомендації для командирів щодо правильної кваліфікації вчинених підлеглим особовим складом правопорушень. Це дозволить мінімізувати помилки у кваліфікації правопорушень, забезпечити

рівність у застосуванні правових норм до військовослужбовців та створити ефективну систему правосуддя в умовах військової служби.

Наостанок викликом є також наявна система інформування про правопорушення у військових формуваннях України, яка є неефективною та вразливою до зловживань. Вона не забезпечує військовослужбовцям реальної можливості подати скаргу без ризику для себе, особливо у випадках, коли йдеться про дії командирів.

Колізії між законодавчими актами, відсутність чітко визначених строків розгляду скарг, відсутність механізмів конфіденційного повідомлення та захисту скажників – усе це створює умови для приховування системних проблем, замовчування насильницьких правопорушень і порушення прав і основоположних свобод людини. Так, необхідним є впровадження незалежного, конфіденційного механізму подання повідомлень про правопорушення, а також створення адміністративної системи захисту скажників.

РОЗДІЛ 3.

ОРГАНИ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ: ЇХНЯ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ ТА ДИСЦИПЛІНИ У ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ УКРАЇНИ

3.1. Система військової юстиції: становлення і загальна характеристика

Система військової юстиції змінювалася з часів відновлення незалежності України [6] паралельно із зміною підходу суспільства до ідеї врядування сектором безпеки і оборони, а також усвідомленням необхідності розвитку військових формувань в Україні [35]

У сфері забезпечення військової дисципліни та правопорядку під час військової служби саме органи військової юстиції (військова, поліція, військова прокуратура та військові суди) покликані стати одними з інструментів держави [51, с. 5-11].

В Україні ідея створення **військової поліції** не є новою. Ще в 1993 році КМУ створив Проект Закону України «Про військову міліцію у складі Збройних Сил України» [23, с. 58]. Однак ця ідея так і залишилась законопроектом. Натомість, 7 березня 2002 року був прийнятий Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» [63].

Відповідно до статті 1 цього Закону Військова служба правопорядку у Збройних Силах України – це «спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, яке призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України» [63, с. 1]. Викликом є те, що цей спеціальний орган не є органом правопорядку, а отже й не має відповідних повноважень щодо розслідування військових правопорушень. Як результат, серед військовослужбовців військових формувань України та військового керівництва держави вже довго побутує думка щодо необхідності реформування цього органу у Військову поліцію, або, як мінімум, розширення повноважень вже наявного органу для підсилення їхньої спроможності щодо превенції, припинення та розслідування

військових правопорушень задля забезпечення військової дисципліни і правопорядку у військових формуваннях України (див. пункт 3.3.1.).

Другим складником класичної системи військової юстиції є **військові прокуратури**. Попри те, що військові прокуратури існували в Україні ще з радянських часів, від моменту відновлення незалежності – їх було кілька разів розформовано і згодом відновлено.

Під час реформування прокуратури 5 листопада 1991 року було прийнято Закон України «Про прокуратуру». Хоча у цьому законі були відсутні положення щодо функціонування військових прокуратур, на той час вони були частиною системи прокуратури. Такі зміни до закону створили своєрідну прогалину у законодавстві без чіткого розуміння підстав діяльності та сфери відповідальності цього органу [40]. Згодом 30 січня 1992 року Постановою ВРУ «Про підпорядкування військових прокуратур» було прийнято рішення про підпорядкування військових прокуратур, дислокованих на території України, Генеральному прокурору України з метою збереження функції нагляду за дотриманням законів у військових формуваннях України [98].

Питання доцільності існування військових прокуратур знову постало у 2003 році. Це призвело до ліквідації галузевого Головного управління з передачею його функцій до інших структурних підрозділів центрального апарату. Однак, таке рішення виявилось непродуманим, що призвело до відновлення цього органу у тому ж році [51, с. 5-11]

Спроба ліквідації військових прокуратур повторилась у 2012 році [37]. Генеральним прокурором України було видано Наказ № 100ш, згідно з яким було ліквідовано військові прокуратури, а замість них утворені спеціалізовані прокуратури з нагляду за дотримання законів у воєнній сфері. Статус цих прокуратур було змінено, оскільки в них вже працювали цивільні прокурори та слідчі [115].

Після початку Антитерористичної операції на сході України у 2014 році військова прокуратура була знову відновлена, а 14 жовтня 2014 року було внесено зміни до Закону України «Про прокуратуру» [41; 42]. Така відновлена діяльність цього органу правопорядку тривала недовго і вже під час судової реформи у 2019 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури». Цей Закон регулює сучасну систему прокуратури. Наказами Генерального прокурора можуть бути створені спеціалізовані прокуратури на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, на правах обласних прокуратур, на правах підрозділу обласної прокуратури, на правах окружних прокуратур та на правах підрозділу окружної прокуратури [100, ст. 7]. Таким чином була створена Спеціалізована прокуратура у сфері оборони [96].

Останнім елементом класичної тріади військової юстиції є **військові суди**. Аналогічно до військової прокуратури, на момент відновлення незалежності в Україні все ще існувала система військових трибуналів. Вже у лютому 1993 року відповідно до Постанови ВРУ «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» вони стали військовими судами [97].

У 2001 році чинності набрав Закон України «Про судоустрій України», частиною 1 статті 19 якого визначалось, що військові суди належать до загальних судів і здійснюють правосуддя у ЗС України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону [105]. Згідно з положеннями цього Закону до системи місцевих загальних судів входили також військові суди гарнізонів, у той час як до системи апеляційних судів входили військові апеляційні суди регіонів, апеляційний суд Військово-Морських Сил України та військова палата Апеляційного суду України [105, ст.ст. 10, 21, 25, 32, 48]. Також варто зазначити, що була створена військова палата Касаційного Суду України, а у складі Верховного Суду України діяла Військова судова колегія [105, ст. 54]. Відповідно до статті 60

цього Закону судьями військових судів могли стати лише особи, що перебувають на військовій службі та мають військове звання офіцерського складу [105, ст. 60]. Не можливо не звернути увагу на спеціальний статус військових суддів визначений статтею 63 цього Закону. Судді військових судів перебували на військовій службі і входили до штатної чисельності ЗС України [105, ст. 63].

Однак у 2010 році військові суди в Україні були ліквідовані Законом України «Про судоустрій та статус суддів» [104], а на основі цього Закону 14 вересня 2010 року було видано Указ Президента України «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів» [90]. В основі такого рішення була теза про те, що:

діяльність військових судів суперечить принципам демократії, не відповідає критеріям незалежності суддів під час здійснення правосуддя та положенням Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 року і Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятої Радою Європи 04.11.1950 року [51, с. 6].

Беручи до уваги шлях розвитку військової юстиції в Україні від радянського минулого до сьогодення, можна зробити висновок, що зміни у системі юстиції, як засобу забезпечення дисципліни та правопорядку у військових формуваннях змінюється паралельно з підходами до врядування силами оборони.

Хоча думки науковців у цій сфері свідчать переважно про ідею повернення до колишньої системи, де є чітке розмежування між військовим та цивільним правопорядком [36], все ж, сучасні тенденції вказують на значний вплив ідей цивільно-демократичного контролю на бачення необхідності створення військової поліції, військової прокуратури та військових судів.

На думку В. О. Вдовитченко, без повноцінної системи військової юстиції неможливе забезпечення правопорядку та військової дисципліни у силах оборони. Він стверджує, що «розбалансована (неповна) система військової юстиції в Україні» не спроможна виконати покладені на неї завдання [6, с. 19]. Ще одним аргументом науковця є те, що цивільні люди не спроможні розібратись у специфіці військової служби та якісно і повно розслідувати військові правопорушення [6, с. 19-21].

Аналогічною є теза С. О. Саїнчина у контексті необхідності створення інституту військової адвокатури [112, с. 2].

Однак, такі тези лише підсилюють формалізований погляд на систему військової юстиції. Відповідно до термінів наведених у Великому тлумачному словнику юстиція (лат. *Justitia* – *справедливість*) – це синонім слова правосуддя [7, с. 1644]. З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що основною метою діяльності органів юстиції загалом є забезпечення верховенства права, а також основоположних прав і свобод людини. Не виняток і система військової юстиції, хоча остання і має свої особливості. Дотримання та забезпечення військової дисципліни і правопорядку є радше методом досягнення поставленої мети.

Отже, критика науковців щодо сучасної юстиції в Україні через роботу цивільних службовців у цій системі є радше безпідставною та такою, яка екстраполірує власні переконання та досвід служби у військових правоохоронних органах ще за радянських часів.

Беззаперечно, Україна і далі має розвивати діяльність органів правопорядку, аби протистояти викликам, які виникають в умовах Великої війни. Однак, таке покращення та підсилення має відбуватися через призму основної функції органів правопорядку – захист прав людини (див. підрозділ 3.2.). Водночас інституційний розвиток системи військової юстиції не вимагає *a priori* створення нових органів правопорядку, а може бути досягнений шляхом підвищення кваліфікації та спеціалізованого навчання наявних службовців (див. підрозділ 3.3.).

3.2. Функції і завдання органів військової юстиції та розмежування функцій між цими органами

Єдиноначальність та військова дисципліна є основою військової служби [103, ст. 28]. Відповідно, правоохоронні органи у системі військової юстиції покликані захищати права людини під час проходження військової служби шляхом

дотримання правопорядку і внутрішніх правил військової служби, визначених, зокрема, Статутом внутрішньої служби, Дисциплінарним статутом та іншими нормативно-правовими актами.

Наразі у правовій науці існує небезпечна тенденція до зведення мети військової дисципліни та правопорядку виключно до забезпечення боєздатності військових формувань та їхньої спроможності протистояти ворогу [13, с. 263; 28]. Однак військовослужбовці, хоча є й дуже специфічною категорією громадян, права яких можуть бути законно та правомірно обмеженими з огляду на специфіку проходження служби, держава все ще має забезпечувати їхні права та основоположні свободи [123]. Організація з безпеки і співробітництва в Європі називає військовослужбовців «громадянами в унформі» [125, с. 16], на мою думку, ключовим у цьому терміні є слово «громадяни», адже такий підхід урівнює військовослужбовців з іншими громадянами України, передбачаючи вимогу щодо рівного забезпечення прав і основоположних свобод. Саме права людини мають бути захищені державою відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких була надана ВРУ [20].

Хоча військовослужбовці та військовослужбовиці є тією категорією осіб, діяльність яких є обмеженою суворими рамками дискреційних повноважень [34], Європейський суд з прав людини наголошує на недопущенні державою порушення права на життя військовослужбовців, забезпечуючи ефективне та безсторонне розслідування випадків смертей на службі, не пов'язаних з виконанням бойових завдань. До того ж, стаття 3 Конвенції з прав людини і основоположних свобод говорить про те, що право не бути підданим нелюдському або такому, що принижує гідність особи поводженню є абсолютним, а отже держава, по-перше, має не допускати таке поводження, по-друге, забезпечувати ефективне та повне розслідування таких інцидентів. Саме тому, системи органів військової юстиції та загалом правопорядку мають прагнути до посилення цивільного-демократичного контролю у секторі безпеки і оборони [5; 126]. Метою таких поступових змін є

становлення людиноцентричного підходу до врядування силами оборони та відходу сприйняття військових формувань виключно як інструменту сили.

З огляду на вищезазначене, першочерговою функцією органів правопорядку є захист прав та основоположних свобод людини через забезпечення військової дисципліни та правопорядку.

Відповідно до законодавства України такі функції має виконувати, окрім командирів (начальників), ВСП у ЗС України (див. пункт 3.2.1.), а от повноваження щодо розслідування військових правопорушень належать органам Державного бюро розслідувань (див. пункт 3.2.2.), Служби безпеки України (див. пункт 3.2.3.), Національного антикорупційного бюро України та Бюро економічної безпеки України в межах та обсягах, визначених їхньою підслідністю відповідно до КПК України. Варто зазначити, що питання запобігання та протидії корупції, а також правопорушень, пов'язаних з економічною діяльністю не є предметом цього дослідження, відповідно не висвітлені у тексті кваліфікаційної роботи.

3.2.1. Військова служба правопорядку у ЗС України

Спеціальним правоохоронним формуванням покликаним забезпечувати дисципліну та правопорядок є ВСП у ЗС України [63, ст. 1]. Структура цього органу поділяється на такі територіальні управління на чолі з Головним управлінням ВСП у ЗС України [75]:

- Центральне управління ВСП у ЗС України;
- Західне територіальне управління ВСП у ЗС України;
- Південне територіальне управління ВСП у ЗС України;
- Зональні відділення ВСП у ЗС України [60].

Центральне управління ВСП у ЗС України (по місту Києву і Київській області, Західне, Південне та Східне територіальні управління ВСП у ЗС України також несуть відповідальність за виконання завдань і функцій підпорядкованими зональними відділами (відділеннями) та військовими частинами ВСП у ЗС України у зонах їхньої діяльності.

Межі між зонами діяльності органів управління та ВСП у ЗС України та тимчасово окупованими територіями України визначаються відповідно до законів України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», а також постанов Верховної Ради України від 17 березня 2015 року № 252-VIII «Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування» та № 254-VIII «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» [101].

Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України» визначає її основні завдання та ті, які покладаються на орган виключно в на час введення в Україні режиму воєнного стану [63, ст. 3]

У контексті забезпечення правового функціонування ЗС України та інших військових формувань у системі МОУ варто відзначити такі завдання ВСП у мирний час:

- **превентивна та розшукова діяльність;**
- **протидія** військовим правопорушенням;
- **охорона, контроль та забезпечення безпеки;**
- **виконання** судових і дисциплінарних рішень;
- **взаємодія** з органами правопорядку та іншими структурними підрозділами у секторі оборони України.

Додатковими завданнями ВСП у ЗС України під час періоду воєнного стану є:

- **боротьба** з диверсійно-розвідувальними групами;
- **робота** з полоненими та їхнє утримання;
- **контроль** за дотриманням громадської безпеки;
- **охорона** військових об'єктів;
- **забезпечення** дисципліни і порядку у військових частинах.

Однак наразі на ВСП у ЗС України не покладено повноваження щодо фактичного розслідування кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби. Відповідно до Наказу № 608 ВСП у ЗС України може проводити виключно службові перевірки задля встановлення наявності фактів порушення дисципліни у ЗС України [83]. Натомість, реальні повноваження щодо проведення службового розслідування покладаються на безпосереднього командира військовослужбовця, який ймовірно вчинив дисциплінарний проступок [83]. У разі ж, якщо діяння містить ознаки кримінального правопорушення, ВСП у ЗС України повинно негайно повідомити про такі факти відповідного прокурора та безпосереднього командира особи, що вчинила таке діяння [63, ст. 8].

Окрім фактичного браку повноважень задля виконання функцій повноцінного органу правопорядку, варто наголосити на тому, що ВСП у ЗС України може здійснювати свої функції виключно у системі військових формувань підпорядкованих МОУ. Хоча, на перший погляд, таке обмеження є доволі логічними, все ж, в умовах Великої війни, коли до оборони країни долучитись також військові формування системи МВС України, як-от НГУ та ДПСУ це створює виклик щодо формування всеохопного підходу до забезпечення правопорядку у військових формуваннях України. Наразі роль ВСП у ЗС України в інших військових формуваннях виконують окремі управління, наприклад, у ДПСУ – це Управління внутрішньої та власної безпеки [117]. Однак внутрішні управління та департаменти *a priori* проявляють себе як неефективні через страх військовослужбовців звертатись зі скаргами щодо порушення їхніх прав, особливо, коли дії або бездіяльність вчиняються безпосереднім командиром. Таку ситуацію породжує страх особи, яка скаржиться, застосування до неї неправомірних заходів негативного впливу. До того ж, варто врахувати, що з введенням воєнного стану НГУ та ДПСУ залучаються до виконання завдань з оборони держави та ліквідації збройного конфлікту [92, ч. 3 ст. 6-1; 66, п.п. 3-1 ст. 19]. Отже, під час ведення бойових дій підрозділи різних військових формувань можуть перетинатись, або спільно

виконувати поставлені завдання, що й відбувається на практиці. У таких умовах застосування різних підходів до забезпечення в них військової дисципліни та правопорядку є нелогічним та контрпродуктивним, особливо враховуючи, що дія норм Статуту внутрішньої служби та Дисциплінарного статуту поширюється і на ЗС України, і на НГУ, і на ДПСУ та на всі інші військові формування України.

Водночас Військовою службою правопорядку у ЗС України на підставі Наказу № 25/60/99 від 09.02.2024 «Про обмін інформацією між органами прокуратури, Державного бюро розслідувань та Військової служби правопорядку у Збройних Силах України щодо правопорушень, вчинених військовослужбовцями, працівниками Міністерства оборони України, Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також проведення відповідних звірок» взаємодіє з ДБР та ОГП з метою уточнення інформації та акумулюванню зусиль щодо розслідування військових кримінальних правопорушень [93]. Окрім того з метою підсилення взаємодії між правоохоронними органами держави під час виконання покладених на них завдань щодо протидії ухиленню від військової служби, посилення обороноздатності держави під час дії правового режиму воєнного стану, здійснення спільних заходів із запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 407-409 КК України було прийнято спільний Наказ № 375/223/672/657/485 від 03.10.2024 «Про затвердження Інструкції щодо взаємодії органів прокуратури, Державного бюро розслідувань, Національної поліції України, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України під час протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим статтями 407-409 Кримінального кодексу України» [73]. У межах розшукової діяльності осіб, які дезертирували, самовільно залишили військову частину аби ухиляються від служби, цей Наказ передбачає взаємодію між відповідними органами, зокрема:

- обмін інформацією, що може стати доказовою базою або допомогти встановити місцезнаходження військовослужбовців;
- проведення оперативних та розшукових заходів щодо осіб, які вчинили злочини, передбачені статтями 407-409 КК України;
- створення спільних слідчих груп для ефективного досудового розслідування, встановлення місцезнаходження, затримання та притягнення винних до відповідальності;
- аналіз причин та умов, що сприяють таким правопорушенням;
- координація дій і уточнення планів щодо розшуку, профілактики та розподілу завдань між правоохоронними органами [73; 119, с. 135].

У цьому контексті, ВСП у ЗС України, як орган на який покладено покладена протидія військовим кримінальним правопорушенням, а також превентивна та розшукова діяльність, має діяти спільно з правоохоронними органами з метою відновлення військової дисципліни та правопорядку у ЗС України.

Водночас наразі ВСП у ЗС України не має реальних повноважень, що дозволяли б цьому органу проводити розслідування кримінальних правопорушень та притягувати до відповідальності винних військовослужбовців чи військовослужбовиць [42]. Відсутність повноважень цього органу щодо забезпечення дисципліни та правопорядку у всіх військових формуваннях України лише посилює неоднорідність заходів посилення дисципліни та практик притягнення до дисциплінарної відповідальності у разі недотримання норм Конституції та законів України. На десятому році війни можна зробити висновок, що цього недостатньо для забезпечення нормального функціонування військових формувань в Україні.

3.2.2. Державне бюро розслідувань

Наразі розслідування військових кримінальних правопорушень покладається передусім на Державне бюро розслідувань [32].

Відповідно до статті 9 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» до складу органу належать центральний апарат, територіальні управління, спеціальні

підрозділи, навчальні заклади та науково-дослідні установи. Також до ДБР входять слідчі, оперативні підрозділи, підрозділи внутрішнього контролю та інші підрозділи [65, ст. 9].

Стаття 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» встановлює, що до підслідності ДБР належать військові кримінальні правопорушення, окрім тих, що передбачені статтею 422 КК України, а саме, розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості [65, ст. 5].

Однак, першочерговою метою створення ДБР було розслідування правопорушень вчинених вищими посадовими особами, суддями та правоохоронцями. Про це зазначає А. М. Маркевич, стверджуючи, що сама структура статті 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» сконструйована за суб'єктною підслідністю, у той час як розслідування військових кримінальних правопорушень – це предметна підслідність [31]. Так, варто зазначити, що у випадку вчинення військовослужбовцями кримінальних правопорушень, які не є військовими злочинами підслідність визначатиметься за статтею 216 КПК України. Тобто сам факт перебування на військовій службі не впливає на орган досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Варто додати також про інші виклики, які постають перед ДБР як органом досудового розслідування у справах про військові кримінальні правопорушення. За даними ОГП за 2024 рік було відкрито 89194 кримінальних проваджень проти порядку несення військової служби [48]. Водночас частиною 2 статті 9 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» визначено граничну чисельність центрального апарату та територіальних управлінь Державного бюро розслідувань, яка становить 1 тисячу 900 осіб. Беручи до уваги той факт, що діяльність ДБР направлена не лише на боротьбу з військовими злочинами, а в результаті значного збільшення чисельності особового складу військових формувань України безперечно зростає і кількість вчинених правопорушень – така ситуація покладає не аби яке

навантаження на слідчих ДБР. На відміну від чисельності ВСП у ЗС України, яка обраховується у відсотковому співвідношенні до загальної чисельності ЗС України [63, ч. 2 ст. 5], у ДБР відсутня ця гнучкість, яка необхідна в умовах Великої війни.

З огляду на вищезазначене, а також враховуючи відсутність інших органів досудового розслідування в Україні, яким можна було б передати підслідність у справах про військові кримінальні правопорушення, логічним є висновок необхідності створення військової поліції, яка була б спроможна реально сприяти забезпечення правопорядку і дисципліни у військових формуваннях України та забезпечувати проведення досудового розслідування у справах про військові кримінальні правопорушення (*див. пункт 3.3.1.*).

3.2.3. Служба безпеки України

Попри те, що за загальним правилом у кримінальних провадженнях у справах про військові злочини підслідність належить ДБР, у разі ж, якщо правопорушення вчинене військовослужбовцем чи військовослужбовицею є кримінальним правопорушенням проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво-важливим інтересам України або військовим кримінальним правопорушенням визначеним частиною 2 статті 216 КПК України, то підслідність щодо таких правопорушень належить до компетенції Служби безпеки України [102, ст. 2; 27, ч. 2 ст. 216].

Так, відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України» до системи СБУ входять Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України [102, ст. 9].

Основною ідеєю СБУ є протидія діяльності яка безпосередньо створює загрозу життєво важливим інтересам України. Так, цей орган діє задля держави та в інтересах державної безпеки. Водночас внутрішня безпека неможлива без належної дисципліни у військах. У контексті Великої війни особливого значення набуває

взаємодія СБУ із ЗС України та іншими військовими формуваннями. Ефективна координація з військовим командуванням, ВСП у ЗС України та ДБР є критично важливою для своєчасного виявлення та нейтралізації внутрішніх загроз, спроб дестабілізації обстановки, впливу ворожої агентури, поширення панічних настроїв або саботажу. Особливу небезпеку в умовах воєнного стану становлять прояви так званого «підриву зсередини», коли особи, інтегровані в структури оборони або мобілізовані до війська, здійснюють дії, що спрямовані на деморалізацію особового складу, дезорганізацію управління, порушення дисципліни та боєздатності. У цьому контексті СБУ повинна активізувати свою діяльність у зоні бойових дій, а також у тилу, забезпечуючи надійне фільтрування мобілізаційних ресурсів, моніторинг інформаційного поля та проведення профілактичної. Крім того, надзвичайно важливим є оперативне реагування СБУ на випадки співпраці військовослужбовців з ворогом, умисного поширення неправдивої інформації або іншої незаконної діяльності в межах компетенції цього органу. Така співпраця має реалізовуватись не лише у вигляді відкриття кримінальних проваджень, а й шляхом аналітичної підтримки та участі у спільних міжвідомчих заходах. З огляду на виклики сучасної війни, СБУ має не лише підтримувати наявний рівень роботи з військовими структурами, але й значно посилити її. Йдеться як про розгортання спеціальних підрозділів у прифронтових районах, так і про розвиток механізмів обміну оперативною інформацією з органами військового управління та впровадження нових форм контррозвідального супроводу бойових операцій.

3.2.4. Спеціалізована прокуратура у сфері оборони

Система прокуратури в Україні протягом незалежності зазнавала чималих змін [42]. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» були ліквідовані військові прокуратури [64]. Однак ці зміни також передбачили можливість, у разі необхідності, створювати спеціалізовані прокуратури у сфері оборони.

Наказом Генерального Прокурора № 135 «Про затвердження Положення про Спеціалізовану прокуратуру у військовій та оборонній сфері (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора» було створено спеціалізовані прокуратури у сфері оборони, однак прокурори цих прокуратур мали статус цивільних прокурорів та не були військовослужбовцями [78]. Цивільна природа прокуратури у цьому контексті має важливе значення – вона сприяє демократичному цивільному контролю над військовими формуваннями і забезпечує незалежність органу, який повинен здійснювати нагляд, зокрема, за законністю дій військових посадових осіб. Відсутність підпорядкування військовому керівництву, носіння форми, звань тощо – це запобіжник від перетворення прокуратури на елемент військової структури. Тому особливо небезпечними виглядають намагання повернути прокурорам форму, ранги та відповідну субординацію. Такі ініціативи не мають нічого спільного з правовою державою і перетворюють наглядовий орган на ще одну вертикаль командування.

Початок Великої війни у 2022 році вніс свою лепту до змін в системі та повноваженнях прокуратури. Офіс Генерального прокурора видав Наказ № 75 від 17 березня 2023 року, відповідно до якого визначено перелік спеціалізованих прокуратур у сфері оборони (на правах окружних). До цього переліку згідно із наказом входять:

- Спеціалізована прокуратура у сфері оборони **Центрального регіону** (Житомирська, Київська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області та м. Київ);

- Спеціалізована прокуратура у сфері оборони **Південного регіону** (Вінницька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська та Херсонська області, Автономна Республіка Крим та міста Севастополь, а також у військово-морська зона «Чорноморська», що включає води територіального моря і внутрішні води України у Чорному морі);

- Спеціалізована прокуратура у сфері оборони **Західного регіону** (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області;

- Спеціалізована прокуратура у сфері оборони **Східного регіону** (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська та Харківська області, а також військово-морська зоні «Азовська», що включає внутрішні води України в Азовському морі та Керченській протоці [95].

Окрім того, Офісом Генерального прокурора був виданий Наказ № 130 від 17 травня 2023 року «Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у сфері оборони», який визначає особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у сфері оборони. Зокрема, відповідно до Наказу № 130 Спеціалізована прокуратура у сфері оборони здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення:

- проти встановленого порядку несення військової служби;
- вчинені військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, добровольцями ДФТГ;
- вчинені під час виконання службових обов'язків працівниками підприємств, що належать до сфери управління МОУ, ЗС України, інших військових формувань, ОПК України та органів державної влади, які комплектуються (формуються) військовослужбовцями;
- вчинені на території розташування військових частин, установ, організацій МОУ, ЗС України, інших військових формувань, Державного космічного агентства України та підприємств ОПК України;
- у сфері службової діяльності та проти власності, об'єктом посягання яких є військове майно та/або кошти для потреб оборони;
- інші кримінальні правопорушення, визначені в порядку КПК України [96].

До повноважень спеціалізованої прокуратури у сфері оборони входить також забезпечення організації та здійснення нагляду за дотриманням законів під час проведення оперативно-розшукових дій оперативними підрозділами Служби безпеки України, Управління державної охорони України, Головного управління розвідки МОУ тощо. До її повноважень, окрім інших повноважень визначених наказом № 130, входить також організація та здійснення нагляду за дотриманням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, забезпечення організації та здійснення представництва інтересів держави в суді, надання оцінки діям чи бездіяльності відповідних осіб щодо наявності ознак військових правопорушень, визначених Главою 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення [96].

Попри ключову роль Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони у забезпеченні законності у військовій сфері, особливо в умовах війни, основною метою прокуратури є захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [100, ст. 1]. Цивільний статус прокурорів і відсутність їх підпорядкування військовому керівництву є принциповими для збереження незалежності прокуратури як органу цивільного демократичного контролю. Будь-які спроби милітаризувати прокуратуру несуть ризики перетворення її на частину командної вертикалі, що суперечить її наглядовим функціям. У нинішніх умовах замість таких ревізій слід зосередитися на підсиленні спроможності прокуратури реагувати на військові правопорушення, зберігаючи її цивільну суть і незалежність.

3.3. Проблеми створення нових органів системи військової юстиції

З огляду на гостру потребу у забезпеченні правопорядку та військової дисципліни науковці, дослідники та політики все частіше висловлюють ідею щодо реформування наявних органів військової юстиції в Україні, або ж створення нових [1]. Питання постає в тому, як державі, яка перебуває у гострій та активній

фазі конфлікту змінити систему так, аби не зашкодити державним інтересам та водночас не стати репресивною машиною, що не дотримується загально визнаних та основоположних прав людини [39].

3.3.1. Військова поліція

Варто звернути увагу на нововведення, які пропонує Законопроект № 6569-1 від 15 лютого 2022 року «Про військову поліцію» [62]. Відповідно до положень законопроекту, до повноважень військової поліції будуть входити попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, що належать до питань військової юстиції [62, ст. 5]. Таким чином, на новостворений правоохоронний орган буде покладене комплексне завдання забезпечення законності та правопорядку у ЗС України.

Однак беручи до уваги сучасний контекст, у якому перебуває Україна, та важливість політичної волі керівництва держави, а також підтримки міжнародних донорів, наразі є спроби змінити текст законопроекту та виключити з повноважень Військової поліції проведення досудового розслідування, що виглядає як спроба дати нову та красиву назву для ВСП у ЗС України і впливати на добір кадрів та призначення нових людей на високі посади.

Такий підхід насамперед не відповідає принципу незалежності у контексті забезпечення державою захисту прав людини та основоположних свобод. Надання додаткових повноважень ВСП у ЗС України, залишаючи цей орган у вертикалі МОУ, створюватиме конфлікт інтересів, оскільки основним завданням так званої військової поліції є забезпечення правопорядку і дисципліни у підпорядкованому Міноборони відомстві [49, с. 54]. Таку думку також підтверджує Рішення КСУ від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018, наголосивши, що:

[...]позитивний обов'язок держави стосовно впровадження належної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя та неналежного поводження [...]. Ефективність такого розслідування вимірюється його повнотою, всебічністю, оперативністю, незалежністю тощо. Незалежність розслідування порушень прав

людини на життя та повагу до її гідності [...] означає, зокрема, те, що [...] не має існувати жодних сумнівів щодо інституційної (ієрархічної) незалежності державного органу (його службових осіб), уповноваженого здійснювати офіційне розслідування таких порушень. У цьому аспекті не може бути досягнуто незалежності розслідування, якщо компетентний державний орган (його службові особи) інституційно залежить від органу (його службових осіб), якому підпорядковано систему місць позбавлення волі та який несе відповідальність за її функціонування [110].

Проте це не означає, що Україні не потрібно створювати військову поліцію. Однак, це має бути центральний орган виконавчої влади, а правоохоронці, що входитимуть до її складу, мають бути незалежними, безсторонніми, а також знати та розуміти нормативно-правові акти, які регулюють порядок проходження громадянами військової служби [4]. До повноважень такого органу має обов'язково входити проведення досудового розслідування, оперативно-розшукових дій, реальні можливості розслідувати військові правопорушення та переслідувати винних осіб, що включає також доступ до державної таємниці в межах, необхідних для виконання покладених на них завдань.

Діяльність такого органу має поширюватись не лише на діяльність військових формувань у вертикалі МОУ, а й на інші військові формування, зокрема ДПСУ та НГУ у системі МВС України.

На одинадцятому році війни, попри неодноразові заклики створення військової поліції, в державі все ще відсутня цільова модель цього органу, яка би відповідала на питання підслідності, структури, підпорядкування та інших важливих питань задля формування державної політики у сфері безпеки і оборони. Така ситуація не є виключенням виключно для органу досудового розслідування, однак вона є показовою щодо загальних тенденцій розвитку права в Україні.

3.3.2. Військова прокуратура

Більш неоднозначною є пропозиція створення військової прокуратури [33]. У 2021 році генерал-майор юстиції Максим Якубовський зазначив:

[з]араз ми активно обговорюємо з парламентарями та відповідними комітетами Верховної Ради питання щодо функціонування, зокрема, військової прокуратури. Але це питання зараз стоїть більш ширше. Ми говоримо про систему військової юстиції в країні взагалі, яку, на жаль, ми до цього часу не створили в повноцінному вигляді. А це не тільки військова прокуратура, це в першу чергу повноцінний правоохоронний орган у військових формуваннях у вигляді військової поліції. Це військова прокуратура, яка має забезпечити дотримання закону цим правоохоронним органам [47].

Однак наразі проблеми щодо браку навичок та знань у сфері безпеки і оборони можливо усунути якісним навчанням слідчих прокуратури на базі Тренінгового центру прокурорів та створення додаткових підзаконних актів, які впливатимуть на підвищення військової підготовки, розуміння правил проходження військової служби [38]. Таке навчання та підвищення кваліфікації загалом сприятиме розвитку правової культури у цій сфері та формуванню компетентних кадрів [31] без потреби у створенні нового органу.

Повернення до формату військової прокуратури, де прокурори мають статус військовослужбовців, є недоцільним і суперечить принципу інституційної незалежності. Це створює ризики впливу командної вертикалі на прокурорів, що не є сумісним з принципами справедливого і неупередженого правозастосування. Збереження цивільного статусу прокурорів у сфері оборони є запорукою збереження демократичного цивільного контролю над військовими формуваннями та правозастосувальною діяльністю в умовах війни.

3.3.3. Військова адвокатура

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» військова або альтернативна служба є несумісною з адвокатською діяльністю [59, ст. 7]. Така норма зумовлена, зокрема, тим, що відповідно до Статуту внутрішньої служби однією із засад військової служби є єдиноначальність та суворе

підпорядкування [103, ст. 28], у той час як одним із принципів адвокатури – незалежність захисника чи захисниці [59, ст. 4].

Проте, дійсно, діяльність адвокатів у справах, що стосуються військових правопорушень, є специфічною, зокрема, через обмежений доступ до зони активних бойових дій та військових об'єктів [9, с. 77-78]. Однак для цього не потрібно створювати окрему систему військової адвокатури. Як у випадку із прокурорами, достатньо може бути якісного та ефективного навчання.

Окрім того, можливим рішенням може стати внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», де передбачити право адвоката, який захищає військовослужбовця чи військовослужбовицю у кримінальному провадженні, мати безперешкодний доступ до нього або неї на території військової частини. Також доцільно передбачити можливість адвоката брати участь у слідчих діях, які ведуться у зоні бойових дій або на території військових об'єктів [9, с. 78].

Наразі є потреба, зокрема, у додаткових розпорядженнях Міністерства оборони України та Генерального Штабу ЗС України щодо своєчасної відповіді на адвокатські запити, у тому числі ті, які надходять на електронні скриньки військових частин та установ з кваліфікаційним електронним підписом [9, с. 78].

Підсумовуючи, потрібні точкові та продумані зміни до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також прийняття підзаконних нормативно-правових актів, які б сприяли адвокатській діяльності відкидає потребу у створенні окремої системи військової адвокатури.

Ретроспективний аналіз формування системи військової юстиції в Україні свідчить про її складний, нерівномірний та багатовекторний розвиток. З моменту відновлення незалежності Україна перебуває у процесі пошуку оптимальної моделі організації військової юстиції, що відповідала б як міжнародним стандартам, так і національним викликам у сфері безпеки та оборони. Еволюція органів військової

поліції, військової прокуратури та військових судів демонструє постійне коливання між спробами збереження інституцій радянського зразка та потребою демократичного оновлення згідно з принципами верховенства права.

Історія періодичної ліквідації та відновлення військових прокуратур та судів свідчить про відсутність стратегічного бачення у державній політиці щодо місця та ролі військової юстиції. Розвиток системи військової юстиції в Україні має здійснюватися з урахуванням її особливого статусу як елемента забезпечення правопорядку у силах оборони, але в межах загального правового поля держави. Забезпечення військової дисципліни не є самоціллю, а лише інструментом реалізації головної функції органів правопорядку – захисту прав і свобод людини в умовах проходження громадянами військової служби. Створення нових органів, як і їх реорганізація, повинні базуватися не на політичній доцільності чи історичній ностальгії, а на реальних потребах функціонування системи безпеки у воєнний час і в післявоєнний період.

Єдиноначальність і військова дисципліна – це не лише інструменти управління в армії, а фундаментальні елементи, які забезпечують ефективність військової служби. Водночас саме через ці особливості служби зростає потреба в реальному захисті прав людини у військовому середовищі.

Органи військової юстиції покликані не просто забезпечувати правопорядок, а гарантувати дотримання прав і свобод військовослужбовців, незважаючи на специфіку їхнього правового статусу. Люди у формі залишаються людьми – із правом на життя, на гідне поводження та захист від зловживань. І тому держава зобов'язана не тільки не порушувати ці права, а й ефективно їх захищати.

Наразі система органів, відповідальних за підтримання дисципліни у військах, є роз'єднаною, а повноваження ВСП у ЗС України – недостатніми для виконання завдань повноцінного органу правопорядку у військовому середовищі. Це створює фрагментарність правозастосування, знижує довіру військовослужбовців до

інституцій, що мають захищати їхні права, і унеможлиблює створення єдиного підходу до дисципліни в усіх військових формуваннях.

Узагальнюючи, ідея реформування системи військової юстиції в Україні, зокрема шляхом створення військової поліції, виглядає обґрунтованою та необхідною в умовах війни. Водночас важливо не допустити, аби новий орган став лише формальним ребрендингом без реальних повноважень і спроможності. Проведення досудового розслідування має залишатися ключовим компонентом його діяльності. Щодо військової прокуратури та адвокатури, створення нових інституцій наразі не є доцільним – потребу в підвищенні ефективності можна покрити за рахунок спеціалізованого навчання, внесення точкових змін до законодавства та вдосконалення нормозастосовних актів.

ВИСНОВКИ

Чинна нормативно-правова база у сфері військової служби загалом створює правові підвалини для належного функціонування військових формувань, однак має низку істотних прогалин у питаннях реалізації принципів верховенства права, правової визначеності та захисту прав людини в умовах проходження військової служби.

Поняття військової дисципліни та правопорядку повинні розглядатися не лише як інструменти управління та підпорядкування, а як складники правової та військової культури, що формують відносини поваги та злагодження в рамках військової ієрархії. З огляду на вищенаведене варто сформулювати такі визначення понять «правопорядок» та «військова дисципліна»:

- **Правопорядок** – це фактичний стан організованості та узгодженості правових відносин у військових формуваннях, що ґрунтується на принципах законності та правовладдя. Він забезпечується дотриманням норм права як на інституційному, так і на індивідуальному рівні, враховуючи специфіку проходження військової служби, особисту правосвідомість військовослужбовців та особливості їхнього функціонування у структурі сил безпеки і оборони держави. Правопорядок в армії розглядається не лише як загальнодержавний устрій, а й як конкретна система взаємин усередині військових підрозділів, яка потребує індивідуального підходу, високого рівня правової культури та свідомого дотримання правових і моральних норм.

- **Військова дисципліна** – це свідоме, обов'язкове дотримання військовослужбовцями встановленого правовими, статутними та соціальними нормами порядку поведінки, що регламентує їхню взаємодію у процесі виконання військової служби. Вона поєднує правовий і морально-соціальний компоненти, забезпечуючи злагодженість, керованість і стійкість військових формувань, особливо в умовах воєнного стану. Військова дисципліна виходить не лише з примусу чи зовнішнього контролю, а й з внутрішнього переконання особи у

необхідності дотримання правил на основі особистої відповідальності, правосвідомості та служіння суспільним інтересам.

Ефективність виконання службових обов'язків, моральний стан особового складу та рівень довіри до інституцій напряду залежать від балансу між вимогами служби та гарантіями правового захисту військовослужбовців. Теоретичний аналіз способів забезпечення правопорядку і дисципліни у військових формуваннях свідчить про необхідність переходу від суто адміністративно-каральних підходів до людиноцентричної моделі врядування. Військова дисципліна має базуватись на розвитку культури поваги до прав людини, братерства, справедливості, мотивації та добробуту особового складу. Ефективне забезпечення дисципліни залежить від гармонійного поєднання етико-моральної, організаційно-адміністративної, інформаційно-виховної та відновлювальної функцій, а також від якісної підготовки командирів як лідерів і гарантів дотримання законності у підрозділах. Особливу увагу слід приділяти превентивним заходам, психоемоційному благополуччю військовослужбовців та безперервному професійному навчанню.

Нормативно-правове забезпечення дисципліни у військових формуваннях України ґрунтується передусім на положеннях Статуту внутрішньої служби та Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, які закладають принципи особистої відповідальності, морально-психологічного виховання, формування правової культури та нульової толерантності до проявів насильства. Основна роль у підтриманні дисципліни покладається на командирів, які повинні бути прикладом етичної поведінки й професіоналізму. Водночас законодавча база має залишатись гнучкою, щоб запобігати зловживанням владою, але водночас забезпечувати ефективний контроль за дотриманням правопорядку та справедливого притягнення до відповідальності без дискримінації чи вибіркості.

Сучасна система притягнення до дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності характеризується надмірною дискрецією командирів, нечіткістю кваліфікаційних підходів та відсутністю належних процесуальних

гарантій. Зокрема, чинна процедура службових розслідувань потребує деталізації щодо стандартів доказування, критеріїв ініціювання перевірок та запровадження механізмів неупередженості. Суттєвою проблемою залишається і відсутність ефективного механізму повідомлення про порушення, що нівелює можливість своєчасного реагування на зловживання та правопорушення у військовому середовищі.

Історична еволюція та поточний стан органів військової юстиції, зокрема військової прокуратури, судів та військової служби правопорядку вказує на брак людиноцентричного підходу до врядування сектором оборони та забезпечення правопорядку і військової дисципліни в ньому. Стратегічна фрагментарність та неререформованість цих інституцій негативно впливають на загальну ефективність правозастосування та рівень захисту прав військовослужбовців. Як результат, система військової юстиції потребує інституційного оновлення, зокрема через створення військової поліції з чітко окресленими повноваженнями у сфері досудового розслідування, профілактики правопорушень та забезпечення незалежного контролю за дотриманням військової дисципліни у всіх військових формуваннях України.

Таким чином, ключовим напрямом подальшого розвитку військової юстиції в Україні має стати запровадження інституційних, нормативних та освітніх змін, спрямованих на підвищення правової спроможності командного складу, створення гарантій неупередженого розгляду справ і ефективного захисту прав військовослужбовців. Система військової дисципліни має функціонувати не як репресивний механізм, а як елемент правової держави, що гарантує законність, справедливість та повагу до людської гідності у секторі оборони.

З огляду на вищезазначене, було сформульовано **рекомендації** для підсилення правопорядку та військової дисципліни та реформування системи реагування та протидії правопорушенням на військовій службі відповідно до засад захисту прав людини і основоположних свобод:

1. Розробити контрольний список питань для командирів (начальників) для визначення доцільності проведення службового розслідування у конкретних випадках та визначити перелік випадків у яких проведення такого розслідування є обов'язковим.

2. Розробити стандарти проведення службових розслідувань у військових формуваннях України, враховуючи специфіку насильницьких правопорушень та викликів у їхньому розслідуванні. Зокрема встановити вимоги щодо належності, достовірності та допустимості доказів; розробити рекомендації щодо комунікації із постраждалими; запровадити процедуру усунення уповноваженої особи від проведення службового розслідування у разі її недобросовісності або зацікавленості у результатах такого розслідування; визначити вимоги щодо врахування нематеріальних наслідків під час накладення дисциплінарного стягнення та складання протоколу про вчинення адміністративного правопорушення чи повідомлення органу досудового розслідування за підслідністю.

3. Створити матрицю диференційованого накладення дисциплінарних стягнень у випадку вчинення підлеглими дисциплінарних правопорушень, розширюючи та обґрунтовуючи норми Дисциплінарного статуту.

4. Створити незалежні органи у системі військових формувань України або інститут Військового омбудсмана для адміністративного оскарження рішень щодо накладення дисциплінарних стягнень.

5. Забезпечити єдність судової практики у справах про закриття провадження про адміністративне правопорушення з метою передачі матеріалів справи до органу досудового розслідування та розуміння «істотної шкоди» і «тяжких наслідків» у контексті настання нематеріальних наслідків, як-от тілесні ушкодження чи смерть особи.

6. Усунути невідповідність приписів Дисциплінарного статуту нормам Закону України «Про звернення громадян» та КПК України у частині звернень, скарг та повідомлень військовослужбовцями про правопорушення.

7. Запровадити систему конфіденційного повідомлення про правопорушення у військових формуваннях України та заходів адміністративного захисту скажників від неправомірних заходів негативного впливу, особливо у контексті насильницьких правопорушень.

8. Створити Військову поліцію як ЦОВВ з повноваженнями здійснювати оперативно-розшукову діяльність у справах про військові кримінальні правопорушення. Дія такого органу досудового розслідування має поширюватися на всі військові формування України, а не лише на систему Міноборони України.

9. Розробити спеціалізовані навчальні програми для прокурорів Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони, які включатимуть особливості проходження громадянами військової служби та інші аспекти необхідні для здійснення процесуального керівництва у справах про військові кримінальні правопорушення.

10. Внести зміни до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» з метою надання доступу захиснику до військових частин для комунікації з клієнтом та місць, де проводяться слідчі розшукові дії. Додатково, запропонувати спеціальні навчальні програми для адвокатів щодо захисту законних прав та інтересів військовослужбовців з урахуванням особливостей проходження громадянами військової служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми створення системи військової юстиції обговорено під час міжнародного юридичного форуму. Армія Inform, 3.10.2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/10/03/aktualni-problemy-stvorennya-systemy-vijskovoyi-yustyciyi-obgovoreno-pid-chas-mizhnarodnogo-yurydychnogo-forumu/> (дата звернення: 05.05.2025).
2. Актуальні проблеми теорії держави та права: [навчальний посібник] / [Є.В. Білозьоров, Є.О. Гіда, А.М. Завальний та ін.]; за заг. ред. Є.О. Гіди. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2010. – 258 с.
3. Богущкий П.П. Військове право України: джерела, структура та розвиток: монографія. Одеса: Фенікс, 2008. – 188 с.
4. Богущкий П.П. Чи вдасться Україні розбудувати повноцінну систему військової юстиції? Юридична газета, 23.01.2024. URL: <https://yur-gazeta.com/interview/chi-vdastsya-ukrayini-rozbuduvati-povnocinnu-sistemu-vijskovoyi-yusticiyi.html> (дата звернення: 05.05.2025).
5. Вашакмадзе М. Особливості військової юстиції : практичне керівництво / Міндія Вашакмадзе – Женева : DCAF, 2018.
6. Вдовитченко В. О. Система військової юстиції як частина військової організації України // *Вісник Національної академії прокуратури України*. – 2019. – № 2(60). – С. 16–27. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2FVnapu_2019_2_4.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
8. Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах): навч. посібник/ О.В. Кривенко, І.І. Качан. К.: 2008. – 182 с.

9. Військова юстиція та захист прав військових. Огляд міжнародного досвіду та тенденцій в Україні / [А. Володенкова, Л. Галан, Д. Гаценюк, А. Заволока, А. Крикун-Труш, А. Пашкіна]; За заг. ред. А.Крикуна-Труша та Л.Галан. – Київ, 2023 – 111 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1wgHqRj28zo-bTGL0CjQmPeJivnXuop6c/view> (дата звернення: 05.05.2025).
10. Гавриленко Д.А. Правовое государство и дисциплина / под ред. В.И. Шабайлова . Минск: Наука и техника, 1991. – 148 с.
11. Гарасимів О.І. Дисциплінарна відповідальність працівників органів внутрішніх справ. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2013. № 2. С. 138-145
12. Деякі питання Державного вебпорталу електронних публічних послуг у сфері національної безпеки і оборони “Армія+” : Постанова Каб. Міністрів України від 30.07.2024 № 879 : станом на 24 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2024-п#Text> (дата звернення: 09.05.2025).
13. Дручек О. В., Волуйко О. Військова дисципліна та військовий правопорядок: кореляція понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 261–265. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2023/60.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
14. Залужний В. Ф. Військова дисципліна: поняття, особливості нормативного закріплення, місце у системі правових категорій, функції. *ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО: Адміністративне право і адміністративний процес, інформаційне право*. 2022. № 4. С. 299–307. – URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/85ca2cd4-38f3-4ef9-a08b-9094e1ab31c5/content> (дата звернення: 08.05.2025).
15. Залужний В. Ф. Військово-дисциплінарний проступок: поняття, склад, особливості нормативного закріплення у військово-дисциплінарному законодавстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 119-125. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2022/18.pdf (дата звернення: 08.05.2025).

16. Кантор Н.Ю. Адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням у сфері економіки як основа забезпечення економічної стабільності держави. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2015. № 824. С. 39-44.
17. Коба О. Запобігання військовим правопорушенням як передумова військової дисципліни і правопорядку, забезпечення воєнної і державної безпеки. *Juris Europensis Scientia*. 2024. № 4. С. 78–84. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2024/15.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
18. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-Х. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 09.05.2025).
19. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213 - 330) : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-Х. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення: 09.05.2025).
20. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 09.05.2025).
21. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР . Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
22. Костюк І. Детермінанти протиправної поведінки у військовому середовищі. *Юридична психологія*. 2024. Т. 35, № 2. С. 69–80. URL: <https://doi.org/10.33270/03243502.69> (дата звернення: 09.05.2025).
23. Котляренко О. Перспективи реформування військової поліції як складової системи військової юстиції в Україні. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 1.
24. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права : підруч. Київ : ЮрінкомІнтер, 2023. – 584 с.

25. Крижанівський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, вимір, типологія. Одеса : Фенікс, 2006. – 193 с.
26. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.05.2025).
27. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.05.2025).
28. Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України : наук.-практ. посіб. / [Туркот М.С., Богуцький П.П., Дячук С.І. та ін.]. – К. : Видавничий дім «АртЕк».
29. Криштанович А. В., Пашкіна А. І., Петраковський В. В. Правопорядок та дисципліна у війську Аналіз правової рамки відповідальності командирів та викликів її застосування на практиці. Київ, 2025. – 110 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1yND30UoVnthmXDrld8g4dSGRyX9v4C3a/view> (дата звернення: 08.05.2025).
30. Любка, А. (2023, 25 травня). Феномен успіху: ЗСУ – це армія вільних людей, переважно цивільні у військовій формі. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinska-armiya-fenomen-uspikhu-tsyvilni/32426943.html> (дата звернення: 08.05.2025).
31. Маркевич А. М. Хто розслідуватиме злочини у військах. Резонанс. URL: <https://resonance.ua/khto-rozsliduvatime-zlochini-u-viyska/> (дата звернення: 08.05.2025).
32. Маркевич А.М. «Диверсанти» з ДБР. Резонанс від 7.08.2020. Доступ: <https://resonance.ua/diversanti-z-dbr/> (дата звернення: 05.05.2025).
33. Маркевич А.М. Безвихіддя військової прокуратури. Резонанс, 29.01.2019. URL: <https://resonance.ua/bezvikhodnya-viyskovoi-prokuraturi/> (дата звернення: 05.05.2025).

34. Маркевич А.М. Взаємовідносини військових і цивільних. Тріщина чи прірва. Резонанс, 20.02.2021. URL: <https://resonance.ua/vzaiemovidnosini-civilnikh-i-viysko/> (дата звернення: 05.05.2025).
35. Маркевич А.М. Державне бюро військової юстиції. Фантазії чи реальність. Резонанс, 12.03.2018. URL: <https://resonance.ua/derzhavne-byuro-viyskovoi-yusticii-fan/> (дата звернення: 05.05.2025).
36. Маркевич А.М. До суддів поволі доходить, що військовослужбовці – не цивільні. Резонанс, 15.03.2019. URL: [https://resonance.ua/do-suddiv-povoli-dokhodit-shho-viyskov/](https://resonance.ua/do-suddiv-povoli-dokhodit-shho-viyskovosluzhbovtci-ne-civilni/) (дата звернення: 05.05.2025).
37. Маркевич А.М. Майбутнє військової прокуратури: Історія нікого нічому не вчить. Резонанс, 8.09.2019. URL: [https://resonance.ua/maybutnie-viyskovoi-prokuratury-ist/](https://resonance.ua/maybutnie-viyskovoi-prokuratury-istoriya-nikogo-nichomu-ne-vchit/) (дата звернення: 05.05.2025).
38. Маркевич А.М. Небойові втрати. Як їх мінімізувати. Резонанс, 17.11.2020. URL: <https://resonance.ua/neboyovi-vtrati-yak-ikh-minimizuvati/> (дата звернення: 05.05.2025).
39. Маркевич А.М. Про військову прокуратуру, ДБР та екстериторіальність. Резонанс, 27.09.2019. URL: [https://resonance.ua/pro-viyskovu-prokuraturu-dbr-ta-ekst/](https://resonance.ua/pro-viyskovu-prokuraturu-dbr-ta-ekst-territorialnist/) (дата звернення: 05.05.2025).
40. Маркевич А.М. Чим і кому заважало військове звання прокурорів і суддів. Резонанс, 16.01.2020. URL: <https://resonance.ua/chim-i-komu-zavazhalo-viyskove-zvannya-v/> (дата звернення: 05.05.2025).
41. Маркевич А.М. Ще раз про можливу ліквідацію військової прокуратури. Резонанс, 14.09.2019. URL: <https://resonance.ua/shhe-pro-mozhlivu-likvidaciyu-viyskovoi/> (дата звернення: 05.05.2025).
42. Маркевич А.М. Як прокуратуру лікували. Резонанс, 22.04.2020. URL: <https://resonance.ua/prokuratura-skorishe-mertva-nizh-zhiva/> (дата звернення: 05.05.2025).

43. Методика виховної роботи у військових підрозділах : підручник / В. М. Петренко. – Суми : Сумський державний університет, 2016. – 475 с. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2024/12/Виховна-робота.pdf> (дата звернення: 08.05.2025).
44. Мірило правовладдя : Прийнято Венеційською комісією на її 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 березня 2016 року) / Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). – Страсбург : Рада Європи, 2016. – 168 с. – (Дослідження № 711/2013 ; CDL-AD(2016)007). – URL: <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf> (дата звернення: 08.05.2025).
45. Назаренко О., Харченко Н. Співвідношення правопорядку із законністю та дисципліною: теоретико-правовий підхід. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. Т. 2. С. 79–86. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14522/1/12.pdf> (дата звернення: 09.05.2025).
46. Найєм М. Чому військовим необхідний механізм анонімного повідомлення про правопорушення командирів. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/06/4/7459088/> (дата звернення: 08.05.2025).
47. Офіс Генерального Прокурора ініціює створення військової прокуратури, поліції та судів, Армія Inform, 5.11.2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/11/05/generalna-prokuratura-inicziyuye-stvorenniya-vijskovoyi-prokuratury-policiyi-ta-sudiv/> (дата звернення: 08.05.2025).
48. Офіс Генерального Прокурора: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=260042 (дата звернення: 08.05.2025).

49. Парламентський центр та Лабораторія законодавчих ініціатив. Військова юстиція в Україні. 2024. 76 с. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/ali_greenpaper_militaryjustice.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
50. Пендюра М. М. Теорія держави і права : навч. посібник. 3-є вид., доп. і перероб. Київ : Ліпкан, 2013. – 302 с.
51. Полянський Ю. Є. Військова юстиція в Україні: проблемні питання / Ю. Є. Полянський // Юридичний вісник. - Одеса : Гельветика - 2019. - № 3.
52. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 07.07.2020 у справі № 120/915/19-а.
53. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 25.08.2018 у справі № 813/1953/17. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kas_vp_vid_25_07_2018_roku_u_spravi_813_1953_17/ (дата звернення: 08.05.2025).
54. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду від 15.10.2024 у справі № 216/1675/22. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C029146> (дата звернення: 08.05.2025).
55. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17.10.2022 у справі № 686/13801/16-к. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/106940469> (дата звернення: 08.05.2025).
56. Постанова Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 21.11.2022 у справі № 743/803/22. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/107409002> (дата звернення: 08.05.2025).
57. Постанова Селівського міського суду Донецької області від 09.02.2024 у справі № 242/258/24. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/116859189> (дата звернення: 08.05.2025).

58. Постанова Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 17.03.2025 у справі № 243/2156/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125952671> (дата звернення: 08.05.2025).
59. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
60. Про визначення Зон діяльності управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України № 29 від 02.04.2022. Міністерство оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2022/99_nm.pdf (дата звернення: 08.05.2025).
61. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
62. Про Військову поліцію: Проект Закону України № 6569-1 від 15.02.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39001> (дата звернення: 08.05.2025).
63. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 3099-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
64. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури: Закон України від 19.09.2019 № 113-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/113-20> (дата звернення: 08.05.2025).
65. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

66. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. Верховна Рада України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 09.05.2025).
67. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14> (дата звернення: 08.05.2025).
68. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення: 09.05.2025).
69. Про затвердження Інструкції з діловодства у Збройних Силах України: Наказ Генерального Штабу Збройних сил України № 40 від 31.01.2021. Генеральний Штаб Збройних Сил України. URL: <https://warbooks.com.ua/product/nakaz-gsh-zsu-40-instruktsiya-z-dilovodstva-u-zbroynykh-sylakh-ukrainy-2024-rik/> (дата звернення: 08.05.2025).
70. Про затвердження Інструкції з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення військової дисципліни та їх облік у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту : Наказ Міністерства оборони України від 29.11.2018 № 604. Міністерство оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1451-18#Text> (дата звернення: 09.05.2025).
71. Про затвердження Інструкції зі складання протоколів та оформлення матеріалів про військові адміністративні правопорушення : Наказ Міністерства оборони України від 23.10.2021 № 329. Міністерство оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1622-21#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
72. Про затвердження Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 10.04.2009 № 170. Міністерство оборони

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-09#Text> (дата звернення: 09.05.2025).

73. Про затвердження Інструкції щодо взаємодії органів прокуратури, Державного бюро розслідувань, Національної поліції України, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України під час протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим статтями 407-409 Кримінального кодексу України: Наказ Державного бюро розслідувань, Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України від 03.10.2024 № 375/223/672/657/485.

74. Про затвердження Концепції розвитку професійного сержантського корпусу Збройних Сил України : Наказ Міністерства оборони України від 08.02.2022 № 44. Міністерство оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0044322-22#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

75. Про затвердження Положення про Головне управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України № 623 від 10.12.2018. Міністерство Оборони України. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/623_nm_2018.pdf (дата звернення 29.03.2024).

76. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

77. Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08.12.2016 № 1285. Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

78. Про затвердження Положення про Спеціалізовану прокуратуру у військовій та оборонній сфері (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора: Наказ Генерального Прокурора № 135 від 30.04.2021. Офіс Генерального Прокурора.

79. Про затвердження Положення про Управління психологічного забезпечення: Наказ Міністерства оборони України № 278/нм від 02.05.2024. Міністерство оборони України. URL: <https://lexinform.com.ua/wp-content/uploads/2024/06/lex-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-upravlinnya.pdf> (дата звернення: 08.05.2025).

80. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: Наказ Міністерства оборони України від 07.06.2018 № 260. Міністерство оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

81. Про затвердження Порядку організації роботи з рапортами військовослужбовців у системі Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 06.08.2024 № 531. Міністерство оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1214-24#Text> (дата звернення: 09.05.2025).

82. Про затвердження Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони: Наказ Міністерства оборони України від 22.12.2020 № 484. Міністерство оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-21#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

83. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608. Міністерство оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text> (дата звернення: 29.03.2024).

84. Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній прикордонній службі України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.03.2021 № 179. Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0533-21#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

85. Про затвердження Порядку речового, медичного, психологічного та соціального забезпечення військовослужбовців з урахуванням потреб жінок і чоловіків : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.10.2024 № 1234. Кабінет Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1234-2024-п#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
86. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
87. Про Звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 29.03.2024).
88. Про Концепцію виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України : Указ Президента України від 04.09.1998 № 981/98 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981/98#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
89. Про Концепцію гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України : Указ Президента України від 12.01.2004 № 28/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28/2004#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
90. Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів: Указ Президента України від 14 вересня 2010 р. № 900/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2010#Text> (дата звернення: 29.03.2024).
91. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
92. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
93. Про обмін інформацією між органами прокуратури, Державного бюро розслідувань та Військової служби правопорядку у Збройних Силах України щодо

правопорушень, вчинених військовослужбовцями, працівниками Міністерства оборони України, Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також проведення відповідних звірок: Наказ від 09.02.2024 № 25/60/99. Міністерство оборони України спільно з Державним бюро розслідувань та Офісом Генерального прокурора. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0025905-24#Text> (дата звернення: 09.05.2025).

94. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

95. Про окремі питання забезпечення функціонування спеціалізованих прокуратур у сфері оборони (на правах окружних): Наказ Генерального Прокурора № 75 від 17.03.2023. Офіс Генерального Прокурора. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0075905-23#Text> (дата звернення: 29.03.2024).

96. Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у сфері оборони: Наказ Генерального Прокурора №130 від 17.05.2023. Офіс Генерального Прокурора. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0130905-23#Text> (дата звернення: 29.03.2024).

97. Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів: Постанова Верховної Ради України від 3.02.1993 № 2979-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2979-12#Text> (дата звернення: 29.03.2024).

98. Про підпорядкування військових прокуратур: Постанова Верховної Ради України від 30 січня 1992 року № 2076-ХІІ. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2076-12#Text> (дата звернення: 29.03.2024).

99. Про проведення додаткових організаційних заходів у Збройних Силах України в 2024 році: Директива Міністерства оборони України спільно з Головнокомандувачем Збройних Сил України від 10.06.2024 № Д-321/62/дск.

100. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 29.03.2024).
101. Про розподіл Зон діяльності органів управління та підрозділів Військової служби правопорядку у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України № 253 від 12.05.2016. Міністерство оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0253322-16#Text> (дата звернення: 29.03.2024).
102. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
103. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 29.03.2024).
104. Про Судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 29.03.2024).
105. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 № 3018-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14#Text> (дата звернення: 29.03.2024).
106. Програма базової загальновійськової підготовки (для підготовки мобілізаційних ресурсів) (видання 5) від 31.12.2024 року ТП 7-00(206)246.63.
107. Програма індивідуальної підготовки офіцерів тактичної ланки управління Збройних Сил України. – Київ: «Центр учбової літератури», 2024. – 58 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/programa-individualnoi-pidgotovki-ofitseriv-taktichnoi-lanki-upravlinnya-zbroynikh-sil-ukraini.pdf> (дата звернення: 04.05.2025).
108. Програма індивідуальної підготовки сержантського (старшинського) складу Збройних Сил України від 15/06/2021 ТП 7-00(62)03.03. URL:

https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2024/03/2_ТП-7-006203.03-УТ-ПР-ІНД-ПІД-СЕРЖСТАРШ-СКЛ-ЗСУ.pdf (дата звернення: 08.05.2025).

109. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. Вид. 5-е, зі змінами – ЛІЛЕЯ, Тернопіль 2002. – 189 с.

110. Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року №3-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#Text> (дата звернення: 08.05.2025).

111. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 10.05.2018 у справі № 820/1198/18. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/73874582/> (дата звернення: 08.05.2025).

112. Саїнчин С. О. Сучасна та майбутня «військова юстиція» в Україні. С. 1-3. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7137b979-c319-4a88-8a13-a42de64e181b/content> (дата звернення: 08.05.2025).

113. Середа Г.П. Проблеми теорії держави і права: навчальний посібник у визначеннях та схемах / Г.П. Середа, С.Г. Стеценко. – К.: КНТ, 2009. – 183 с.

114. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: [підручн.]. Х.: Консум, 2001. – 656 с.

115. Спеціальна прокуратура у військовій та оборонній сфері Західного регіону: «Історія військової прокуратури Західного регіону України. 1992 р. - сьогодення». - Матеріал з історико-публіцистичного видання «Я, ВІЙСЬКОВИЙ ПРОКУРОР...». 12.06.2019. URL:

https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/actual_vpzhr.html?_m=publications&_t=rec&id=253070&s=print (дата звернення: 29.03.2024).

116. Сучасний вимір держави і права: Матеріали міжнародної науковопрактичної конференції, м. Львів, 19–20 травня 2017 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. – 140 с.

117. Управління внутрішньої та власної безпеки. *Державна прикордонна служба України*. URL: <https://dpsu.gov.ua/uk/internal-and-personal-security-office> (дата звернення: 09.05.2025).

118. Ухвала Чернівецького окружного адміністративного суду від 04.03.2025 у справі № 600/5164/24-а. URL: <https://opendatabot.ua/court/123830892-7a107f28344128870902a48d32f2452b> (дата звернення: 08.05.2025).
119. Шаповаленко Є. В. Особливості взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими правоохоронними органами під час протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 407–409 Кримінального кодексу України. С. 133–136. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/330b51db-793e-4d73-aa1d-ecc08692448e/content> (дата звернення: 09.05.2025).
120. Ян О. БЗВП: як змінилась підготовка українських новобранців за досвідом війни?. *Militaryni*. URL: <https://militaryni.com/uk/articles/bzvp-yak-zminylas-pidgotovka-ukrayinskyh-novobrantsiv-za-dosvidom-vijny/> (дата звернення: 08.05.2025).
121. *Chember v. Russia*, ECHR. app. no. 7188/03, 03.08.2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5B%5D%7D> (дата звернення: 08.05.2025).
122. Du Picq, A. *Études sur le combat*. – Paris : Calmann-Lévy, 1880. – p. 91. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9614581f/f97.item> (дата звернення: 04.05.2025).
123. Hans Born and Ian Leigh, «Discipline and Military Justice, Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel» (Geneva: OSCE and DCAF, 2008).
124. *Lyalyakin v. Russia*, ECHR. app. no. 31305/09, 12.03.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5B%5D%7D> (дата звернення: 08.05.2025).
125. OSCE/ODIHR, Human Rights of Armed Forces Personnel: Compendium of standards, good practices and recommendations 04.03.2021. – 355 p. URL: <https://www.osce.org/odihr/480143> (дата звернення: 08.05.2025).
126. Rachel E. VanLandingham (National Institute of Military Justice), Dr. Grazvydas Jasutis (DCAF) and Kristina Cernejute (DCAF): ‘Military justice’ (DCAF: 2023).